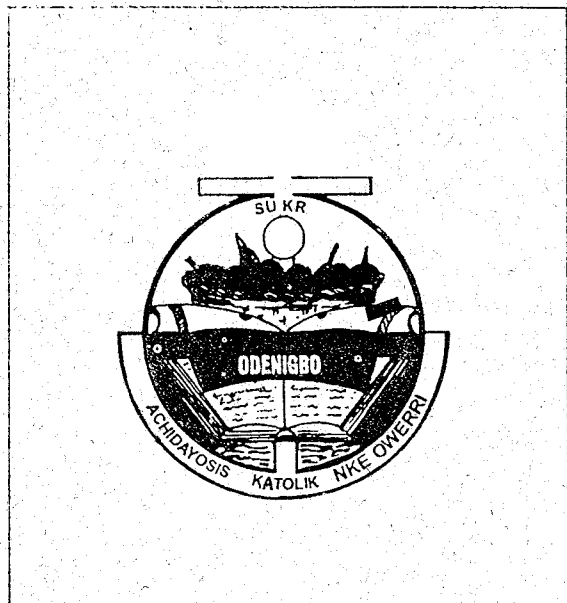

ODENIGBO

1999

**ECHI DI IME:
TAA BU GBOO**

Odee:

Prof. Chinua Achebe

Acridayosis Katolik Nke Owerri

ODENIGBO 1999

**ECHI DI IME:
TAA BU GBOO**

SETEMBA, 4, 1999

**N'OBIRI ODENIGBO
VILLA ASSUMPTA
OWERRI**

Odee:

Prof. Chinua Achebe

Nkọwa Usoro Edemede Abuo eji biputa “Echi di ime”

I lezie anya n’ime akwukwo Odenigbo nke i ji n’aka ugbo a, i ga-ahụ na ebiputara nkuzi nke “Echi di ime: Taa bu gboo,” n’usoro edemede abuo. Usoro nke mbu bu etu okammuta Chinua Achebe siri dee nkuzi ya. Usoro nke abuo bu etu ndi okammuta n’asusu Igbo si ede Igbo nke ha na-akpo Igbo izugbe, ma o bu asusu ozuru-Igbo onu.

E kpebiri m ka ebiputa “Echi di ime” n’usoro edemede abuo ndi a iji mee ka ndi Igbo ghota njem asusu Igbo na aka mgba chere otuto na oganihu ya.

Chinua Achebe ga-eji usoro nke o jiri dee “Echi di ime” wee nye nkuzi Odenigbo. I choo igu ya bu nkuzi n’usoro edemede Igbo Izugbe sata ebe o di n’akwukwo a.

Ya gazie!

Amarachi A.J.V. Obinna.

CORRIGENDUM

Echi di Ime: Taa bu Gboo

- Pg. 3. Line 14: nke a *ka* bu ihe otutu umu Igbo na-eleda anya
Pg. 4. Line 14: Egwu ohuru a anyi *na-ebuputa* bu ODENIGBO.....
Pg. 5. Line 2 : Nke afo a *ga-abu* na Satode.....
Pg. 5. Line 4: Maria Assumpta Cathedral Owerri, *N’Obiri ODENIGBO*
Pg. 38 Line 31: *udi* ahụ
Pg. 43 Line 9: riana *siri* ike
Pg. 45 Line 22: nwe *asusu* ahụ
Pg. 45 Line 35: *mana* o bu onye ekpenta
Pg. 47 Line 8-9: Nwata dezie “*fa*” asi ya kagbuo. *dezie “ha”*
Pg. 47 Line 14: O bu ogwe ka a piiri. *aku?*
Pg. 50 Line 29: Okonkwo wee nu wee *mewe*
Pg. 52 Line 20: Ndorondoro ochichi *nke obughim* na-achi *mmadu* agwu

ECHI DI-IME:

TAA BU GBOO

Ndi-Igbo, ekenem unu! Ndi-Igbo, unu gadi! Olu bu agbataobi unu gadikwu-o! Igbo no n'uno na igbo pulu ije, fa nine gadisio! Ebe nwa anona, nya puta ula. Ora-na-eze, ekenem unu! Nze-na-ozo, ekenem! Nke onye chili, nya zelu!.

Archbishop Obinna, ka mkene gi nke akamkpa maka nnukwu ugwu inyelum n'iroputam ka mbulu odee Odenigbo 1999.

Alo gi na ndi-otu gi tuputalu wee bido Odenigbo Lectures malu mma rinne. Afa unu bal'ya di mma mmaji-mmaji. Odi ka ugo belu n'oji; enenekata ugo, enenebe oji. Etua ka Odenigbo si di n'anyam - ife na-ewu ewu, na ofu akuku, ife edelu n'igbo na akuku nke ozo. Ekpelem bu ka edemakwukwo n'igbo si n'onodu ngwulo ono n'ya kita, kunie, setia, kpaba ike.

Ubosi Archbishop Obinna si Owerri, gbaa agu-nasaa, gwue mmili-nasaa, we bata ebe m'zolu na ofu obele obodo anakpo Annandale, New York, obi mapulum. Mwe sia odikwo mma. Osim welu oso wel'ije na Igbo no na-echem na Owerri Archdiocese ka m'gwa fa okwu. Igbo kwenu! Kwezuenu! Unu ga-adi. Archbishop Obinna amago na Chinua Achebe ejiro Igbo egwu egwu, na asim na Igbo no na-eche, na iwu bu na agamabialili. Sooso uche na-echem bu na ife m'ji bia amaelu okala ife unu ga n'atu anya n'akam. Egwu n'atum bu na m'nogolu na nnukwu oche unu ga-akwadebelum na ukwum ga-efekolu n'enu. Mwe na-ayo ka unu welum etu m'ra. Elotalum ubosi ofu oyim dugalum ndi na-edozi moto, we gwa onyeisi fa onye m'bu. Owe si oyim:

Ogwusia fu? Nke ozo di k'ya bulu ubosi m'pukwulu ofu okenye oyim n'Ogidi, owe gwa onye nyan'ya no onye m'bu, owe tie na anu na-ewu ewu ada-eju ukpa. Obu mak'ya ka mji yo unu, bikonu welum oke m'ra.

Aro iteghete-na-uma gal'aga ka mpul'ijea anakwadoro akwado na obodo-oyibo na America, we nodu afugh ani Igbo anya buna ofu mkpulu ubosi. Ewu na-esukwonu osusoo, kama aji ekwero ka-amalu. Mana ife na-agba ayi ume-mu na nwunyem na umu ayi - bu ekpele ayi maalụ na unu na-ekpel'ayi.

Obu Archbishop Obinna bu onye lopatalu ka akpoo okwu m'ga-ekwu ta *Eche di ime*. Mwe neneb'ye nenesia fu na odabalu nke oma, kama ka m'kponyel'ya aka, mezier'ya; ka oghalu ikwu soos'ya, maka na ife kwulu soos'ya oyi atugbue nya. Kpatalu na ife kwulu, ife akwudeb'ye; obunadi na ife kwudebel'ye bu sooso ife-onu oyi n'onu. Kpatalu na ajo-ife na-enwero atu na ayi na-akpo ya ajo ife-na-onu-oto!

Mwe choba ife nya na *echi* ga-akwu we fu na achoter'ya aka, na obu *taa* ayi no nim'ya. Mwe golie we si nwokem Obinna: kedu maka *Echi di ime Taa bu gboo*? Osim na-odi mma. Ayi we kua nya stamp.

Onwero onye obuna uche di n'afu na-amaro na *echi* di nnukwu mkpa. *Echi nine*, ma onye choo ikpozu ya afa ya, di omimi, di egwu makana Chukwu enyero ayi amamife ga-agwa ayi etu ayi na ife ga-esi je ubosi di n'iru.

Onwelu nnukwu mmanwu na-aputa na Ogidi ka nnam di na nwata. Ife eji mal'ya bu ajuju onadi na-aju ndi okenye ma fan'ya kenesia:

"Ne-em anya n'isi ka igwam nke kanu: ife m'bu n'iru isim,

kaobu nke m'bu n'azu isi".

Etu nyabu mmanwu si di, owolu ewu na okuku anya na ife obu n'azu isi'ye kalili nke obu n'iru mmaji-mmaji. Onye ajulu ajuju ewee za si: Nna-ayi, Egwugwu na Egwulegwu, nke di n'azu ka".

Mmanwu akwachalia amu, wee kenee gi, si gi: "Inego anya etu mmadu si ene, wee fu uzo etu mmadu si afu. Uta adirolu gi. Mana obulu n'inelum anya n'isi etu mmoo si ene, m'ifu na nke di n'iru ka. Nya ka mmoo ji si na Nkiruka!"

Nkiruka bu uzo ozo ayi si ekwu na echi di ime. Ekpele ayi na-ekpe na ofo ayi n'asu bu ka echi mua na aru-ike na ndokwa; ka nke di n'iru ghalu ika n'afufu, kama ka oka na ezi ife na anuli.

Ofu ukwe ndi CMS na-ekwe ebe madu nwulu na-asi:

Site na ike nke Jesu

Ogadi mma

Ayi n'atu anya na echi

Ogadi mma.

Nnayifa ebee nke fa ichafu, si *Ozoemena!* Mana obu ofu ekpele ka ana-ekpe, ofu ofo ka ana-asu.

Ajuju m'cholụ ka ayi jua onwe-ayi bu nke-a: Onwelu ife ayi ga-neme wee neche ife echi ga-amu? Ayi ga-eji okwukwe na-ekpe ekpele. Mana onye nwunyie di ime-omumu ama-ewelu akwukwo-ekpele nodeb'ye ututu, efifie na anyasi. Okpee ka oga-ekpe ojee choba ife aga-eji je unogwu, na-achọ ife oga-eji ne omugwo - azu asa aga-eji te ofe nsala.

Etua ka odili ayi nine mgbe ayi na-ekwu na echi di ime. Ayi ama-achili aka nabo wunye na mpata na-eche ka omua. Ayi ga-apua, choba ife ayi ga-naemetu aka wee na-eche. Makana Baibul

gwal' ayi na okwukwe, maobu ekpele na-enwero olu melu gini? Nwulu anwu! (James 1²⁰).

Udi olu di n'iche n'iche: olu aka, olu obi, olu echiche na ndi ozo-ga. Nke m'cholu ka ayi tinye anya tata bu olu echiche. Ka ayi chekene nwantinti echiche maka onodu na-ejuro afo nchancha asusu Igbo no n'ya tata. Ewelu onodu Igbo tunyelu onodu Yoruba maobu Hausa na Nigeria, na Africa, na uwa nine, onwero afa ozo ayi nwelu ike ikpo nke Igbo na-aburo onodu ifele na anyammili. How are the mighty fallen! Kedu ka Igbo eji ama atu iga n'iru n'uwa nine ga-esizi etua dachigha azu na ife mbu eji amalụ mba - asusu fa? Ife otutu mmadu ga-aza ma ajua fa ajujua bu na umu Igbo na-agbaso ife ndi oyibo, uwa wee gba fa ghali - oyibo fa abuu, nke fa n'abu Igbo.

Ife di etua, ndi Igbo na-asi ka eje jua ase, na ifea agbaro aka. Obu nyabu ase ka m'nayo unu ka ayi bido ebea tata juba. Mana ka m'gwa unu na onwero dibia maobu afa kalili Igbo zukotalu ebea tata. Igbo ekenem unu! Echi di ime, mana taa bu gboo.

Obu eziokwu na oge aganarigo ayi; obu ezie na senchuri gafu agwusi na onwa one-na-one di n'iru dika onal'ayi n'iyi, makana ndi ayi na fa bidolu oso agbafelusigo. Mana iti aka n'obi na ita ikikele-eze ama-enyezili ayi aka n'uzo obuna. Sooso ife di mkpa bu ichoputa ife mel'ayi, ebe mmili no maba ayi. Mgbe ayi mesili nkea ogadili ayi ofele iloputa ife ayi ga-eme n'odiriru.

Ka mgwazia unu ife bu uchem maka nsogbua ayi no nim'ya taa. Obidolu ogo aro ise gal'aga mgbe ndi C. M. S. ziputalu ofu nwokolobia ukochukwu anakpo T. J. Dennis ka osonyelu ndi na-ezisa Ozioma na Onitsha. Dennis lutelu Onitsha na aro 1894 we banye n'olu ndi CMS bidolu na ani Igbo na aro 1857. Nyabu na

uka CMS anogo belu-itō n'oguaronabo mgbe nwokea bu Dennis ji bia inyelu fa aka.

Dennis bu mmadu Ozioma Jisus na-anu oku n'obi, bulukwa onye ike-olu di rinne. Ezinuno osi puta na obodo oyibo aburo ndi nwelu aka, nke melu ka Dennis ghalu igusi akwukwo ife bu uch'ye. Mana fa bu ndi n'agba mbo, bulu ndi na-esochi uzo Kraist anya.

Amulu Dennis na 1869. Uboosi odi oru aro dam ka owelu onw'ye nye ndi CMS maka olu igbasa ozioma na Africa. Ndi CMS we nal'ya, zua ya aro ino na college ndi ukochukwu, chie ya deacon na 1893, zipu ya Freetown Sierra Leone, ebe onolu ofu aro tupu ojebe Onitsha na 1894.

Dennis-amaro asusu Igbo mgbe obialu Onitsha mana od'ya mkpa rinne imut'ya. Mana ife okwulu ka ofu aro gasili bu na nya enwero ike ghota ofu mkpulu okwu nime ogo-abua-n'ili n'okwuchukwu ekwulu n'Igbo. Ikekwo na ololu na nya zoraa ukwu n'Onitsha nya asuba Igbo ka ndi-nwe ani; omaro na Igbo aburo egwu achi utaba n'aka wel'agba. Mana Dennis aburo dibia akpotalu ka ochua mmoo, mmoo biazili chuba.

Ofu ife di nnukwu mkpa n'olu igbasa Ozioma bu itinye Baibul na akwukwo ndi ozo so'ye n'asusu ndi an'ezizi ozi. Ndi Niger Mission (dika e si akpo ndi CMS n'Onitsha na mbu) ebidogo nwayo-nwayo n'olu. Onye bidolu olu bu nwoke anakpo J. C. Taylor nke nya na Crowther yi bia Onitsha na 1857. Taylor bu onye Sierra Leone mana nn'ye na nn'ya bu ndi Igbo agbalu n'oru. Taylor amaro Igbo ofuma oge obialu Onitsha mana obu onye Igbo na mmoo nya. Ife ozo nyel'ye aka bu na onwelu nwoke onye Sierra Leone ozo anakpo Jonas nke n'asu Igbo ofuma so Crowther

na Taylor wee bia.

Obu Taylor ka aga-asi tolu nto-ani uka CMS n'Onitsha. Obu akwukwo one-na-one na Agba-Ofuu otinyelu n'Igbo ka Niger Mission ji aka uka mgbe Dennis bialu Onitsha na 1894.

Owero Dennis otutu oge iji kwu na ntapi Taylor tapili adabaro maka ifi na omasiro oyibo ofuma. Mana nkea bu k'obulu ife okwulu. Ife Dennis na-achọ bu ka nya-n'onw'ye bulu onye ga-atapi Baijul n'asusu Igbo.

Dika m'si kwu Dennis di ike olu rinne. Owee kee aji n'ume banye imeghali, maobu igbazi, (dika osi chee) ife ufodu ndi mbu melu. Ka oneme nkea ka onatapikwa akwukwo ndi fodulu na Baijul. Olu n'aro 1910 ndi na-ebi Baijul n'obodo-oyibo weputa Agba-Ofuu zulu ezu n'onu Onitsha; ife akpol'ya n'onu oyibo bulu Niger Ibo New Testament. Ayi lota na-obu sooso arọ isii gal'aga ka Dennis zolu ukwu n'ani Igbo ejigh ofu mkpul'okwu, ayi gae kweta na nyabu nwoke bu oku na-agba ozala. Mana nkea ka bu mbido. Onye mgbanu obu, Dennis wenie Agba-Ochie, tapia, zipu, ebie, weputa, 1906! Na ezie Dennis bu onye-okika-agba.

Obulu na akuko Dennis jedebelu ebea asea ayi n'aju ta, aloa ayi zulu n'atu, akadigh mkpa. Mana Dennis yili nwanyi Ugwuoba asili na on'ebioka ede ochili ukwu nabo wui n'oku, maobu nwanyi Asaba asili na nw'ya amaka, osi n'ya adika awuya aru. Obu aru Dennis wulu Igbo ka Igbo no n'ukpoko nya tata.

Dennis choputalu na Igbo n'asu n'onu-n'onu, wee fu olu ozo oga-alu. Mana Igbo amago, eri uwatuwa, na mba n'asu n'onu-n'onu. Mba ana-ekwu aburukwo Hausa maobu Yoruba, kama akuku Igbo ndi ozo. Mba n'asu n'onu mana ndi kwaa ukwala ibe fa amago ife obu. Mana Dennis aghotarọ obele amamifea.

Onu di iche-iche Igbo n'asu we bido chube Dennis ula. Kedu ife aga-eme asusua bu Igbo ka owee bulu ezigbo ngwa-olu aga-eji gbasa ozioma Kraist na ani Igbo nine? Ife oloputalu bu ka nya kpokota mmadu one-na-one site na Bonny, na Onitsha, na Unwana (Afikpo) na Owerri ka fa nodu n'Egbu Owerri cheputa Igbo ofuu na-ama-abu nke onye obuna iche, ma-bulu nke fa nine n'ofu - nya bu Union Igbo, Igbo njiko-aka.

Etu m'si ako akukoa, ikekwo unu ana-elo na obu sooso Dennis no na CMS na Niger Mission. Ndi ozo no, ma ndi-ocha ma ndi-oji. Onye-isi CMS na Onitsha bu Archdeacon Dobinson, onye nogolu ani Igbo otutu aru; Ukochukwu Smith na Basden, Miss Warner onye bidolu Saint Monica, unu akwukwo izizi umunwanyi na ani Igbo, na ndi ozo-ga. Ndi-oji nokwuye, ma ka ayi rapugodu fa makana oburo fa nwe uka. Kedu ife ndi-ocha ndi ozo lolu maka alo Dennis na-atu maka Union Igbo. Onye dika Basden bidolu gboo kwube na oworokw'ya anya; nke ona-ewo Miss Warner na Smith. Mana nkea enyero Dennis nsogbu, tumadi ebe onye-isi kpatakpata bu Bishop Tugwell bi na Lagos kwadolu Dennis. Mana obulugodu na bishop akwadoro Dennis, Chukwu kwadol'ye, etu uch'ye si gw'ya.

Anam elo na ofu ife kasi ndi ozo nine oji di ndi CMS mkpa ikwado union Igbo bu na oka ofele inwe ofu Baijul madu nine n'agu kalia-ma inwe ito maobu ino. Ogadikwu onu-ani na ego. Owolum anya na oburo odiniru maobu oganiru asusu Igbo ka fa na-elo mak'ya.

Ofu ngadaba CMS di na Bonny anakpo Niger Delta Pastorate (NDP) na onye-isi fa bu diokpala Crowther ekwenyero na ntapi Baijul ana-eme na Onitsha. Fa we bido tapiba nke fa n'onu

Isuama. Dennis na Bishop Tugwell na-akwado ya we bido igba fa mgba okpulu site n'ijekwu ndi na-ebi Baijbul si fa chelugodu ka anosia nzuko ndi uka di iche-iche ndi NDP, ndi Methodist, ndi Presbyterian, na ndi Qua Ibo - na-agbasa Ozi-oma na-akuku Igbo nine. Akpolu nzuko na August 1904 mana Dennis enwero ike inatalu Onitsha mak'ya. Ndi nzuko wee kwekolita na ntapi Baijbul n'onu Onitsha nakwa n'onu Isuama bu ife di mma. Mana Dennis akago aru nke nnukwu kita; obulugo ekwusie-ma-onoghia-obata-ekwughalia. Na 1905 okpolu nzuko ozo na Asaba; kpachapu anya na nkwado ya, fu na Bishop Tugwell n'onw'ye ga-abia, nodu n'isi oche.

Ife nine galu dika Dennis si kwadobe. Obu ezie na oburo ndi nine no na nzuko Asaba kwenyezulu n'ife Dennis nakwado, mana fa gbazili nkiti makana ndi ka n'onu-ogu kwunyelu Dennis.

Ebe Dennis ropotalu iji me isi-onodu bu Egbu Owerri. Oluwe na Oktoba 1906 orapu Onitsha gaba Egbu ebe nya na ndi nenyel'ya aka bidolu itinye Baijbul na asusu okpolu Union Igbo nke Dennis nwelu nchekwube na ndi Igbo ga-asu na odi-n'iru. Ife Dennis melu bu ojee n'ofu akuku Igbo weta ofu okwu, ojee n'akuku ozo welu okwu neso ya, ojee n'ebe nke ito weta nke neso. Akuku ito fa nekwasili anya kalisia bu Onitsha, Bonny na Unwana maka na-enwego mbido itapi Baijbul n'onu ndia.

Acholom ka onye obuna ghotu na abiarom ebea ikoto Dennis ma-obu olu ya. Ife m'cholulugobolu unu bu na asusu aburo igwe uzu ga-ewelu tinye n'oku, weputa kuzibe ma-obu kugoba etu sol'ya. Asusu di nso, di omimi, di egwu. Odi ndu, na-eku ume. Obu ya bu ife kewapotalu inmadu na ora anumanu. Nya kewapotalu ndi na ibe fa; mba na agbataobi fa. Nya ka onye-obia

si ani-nnam-fa-ji-ugwo-efi ga-abata nalum asusum fikwaa, wusa, si na ogabalum ulu n'odiniru.

Aro 1913 kwesili ka anyi na-elot'ya dika ubosi Archdeacon Dennis ralu mmili na-ama asusu Igbo ta. Obu na aro afu ka ndi na-ebi Baijbul na London weputalu onye-okika-agba anakpo Union Igbo Bible. Mana okwu eberu na ebe-afu. Odi mkpa iju ajuju: kedu ebe ndi Igbo no? Kedu onye nwe akwa ewu na-ata? Kedu ebe Anyaegbinam-onye izizi echili ukochukwu na ani Igbo - kedu ebe ono? Kedu maka A.C. Onyeabo - onye izizi emelu Bishop na ani Igbo? Obu ezie na ndia no na nzuko, mana onu eluro fa n'okwu. Fa ajugo ekwensu na olu ya nine, mana oburo fa nwe ozi-oma.

Na aro 1918 G.T. Basden bu ode-akwukwo ndi CMS na Onitsha zisalu ajuju maka Union Igbo Bible, iji mata echiche ndi olu CMS - ndi ocha, ndi ukochukwu ndi Igbo, ndi West Indies. Dika Basden si kwu, ndi ocha nine zachighalu ajuju afu... Ka m kwue ndi ozo na oyibo: "Of the native clergy the three youngest answered.... The reason why the Native clergy have not answered is that they are afraid to state their opinions on paper".

Obu sooso Basden bu onye kwusili ike megide Union Igbo. Mana etu anyi si fu, Dennis melili Basden. Mana onye emelili aburo Basden, kama emelili asusu Igbo.

Nime aro nine anagbagha union-si-union-asiro ofu ife Dennis na ndi otu ya kwedolu aka bu *nghota*. Ndi Onitsha fa ghotalu union Igbo; ndi Owerri fa ghotalu Isuama. Onwero oge obuna Dennis na-aju: kedu ka osi ada fa na nti? Onwero mgbe ona-aju: Iga-ejinwu asusua gu egwu anuli ma-obu kwaa akwa alili? Ajujua adiro Dennis mkpa. Mana Basden ghotalu ife oga-eweta na odiniru:

“Bible reading becomes a burden, rather than a duty and a pleasure... One cannot find Lancashire, Devonshire, Cornish and Somerset dialects mixed up in our Bible. Why should such a system be inflicted upon a poor, uneducated people....”

Rapuzia ma ndi Igbo fa bu “poor uneducated people” ma fa aburo. Ezi-okwu di na ife Basden na-ekwu bu na ife Dennis ji asusu Igbo me bu afunene - Onwero ebe ozo emenul’ye. Odi mkpa rinne na ayi nine ghotalu nkea ofuma - na ife emelu na asusu Igbo na 1913 bu afunene.

Ndi na-aghotaro ife ana-ekwu na-eji baijul Yoruba, ma-obu baijul Efik ama atu. Fa na-aju si: Kedu ife Yoruba ga-eji nwe ofu ofu baijul ma Igbo enwero ike? Oziza ajujua di ofele Yoruba nwelu ofu baijul makana onye no n’isi ozioma na Yoruba bu Samuel Adjayi Crowther, bu nwa-afọ Yoruba. Owee tinye aka rolu ofu onu Yoruba na etiti onu di iche iche. Onu Crowther roputalu bu nke Oyo. Gekwanum nti ofuma. Crowther ejero mubagodu Yoruba aro ise maobu isii, ojero kpozo nzuko ofu onye Ijebu, ofu onye Lagos, ofu onye Owo, ofu onye Ogbomosho na ndi ozo nasu onu di iche-iche na ani Yoruba, si fa wetaba ofu okwu, ofu okwu ka ewe kee okwu ofuu fa nine gana-aghota. Crowther maalu n’ime mmọ ya na asusu aburo aka-melu, nke onabu ngwo-ngwo, ebute atu.

Ife Dennis mefielu, maobu uzo ojefielu aburo icho ofu onu Igbo aga-etinye baijul n’ya, kama obu ngala na nneni onye obia batalu mba ra ka Igbo si fa na ginaonwegi bu uzu-asusu bialu ikpulu fa asusu ofuu ka mma kalia ife fa na-asu, nke nna fa sulu, na nna-nna fa uwatuwa.

Onwero ife obuna m’gutalu maobu mutalu maka Dennis na-

agwam na obu ajo mmadu. Obu nnukwu dike n’olu, bulu onye ji obi ya nine bia inyelu ndi Igbo aka, kpolu nwunye ya na nwanne ya nwoke na nwanne ya nwanyi bia olu afu. Mana nkea anapuro Dennis ineda ndi Igbo anya maobu ineni asusu fa. Gee nti ife odelu maka Igbo:

“Our translational difficulties were two-fold, viz, firstly, those arising from the poverty of the Igbo language, and secondly, such as arose from differences of dialect. The former are, of course largely chronic in character, and are common not only to all the Ibo dialects, but also, many of them, to all barbarous languages” (Church Missionary Review 1912).

Okwu n’abo na-amani enu, na-alu onwe fa aka bu poverty na barbarous. Asusu Igbo enwero aku-n’uba; odalu ubiam. Obu asusu ndi anazuro azu, ndi di ka anofia na-enwegh nghota. Gwaziam, onye ji echiche di etua wee biakwute asusu oga-eji nsopulu na-emeso ya, ka oga-eji mkpali?

Okwua aburo sooso Dennis ka ometulu. Ometulu mmekolita oyibo na oji site na mgbe ochie. Ogu aro ilinise (nyabu nari ito) ka oyibo ji si na okeorimili na-aligota ofu-nzo-ukwu, ofu-nzo-ukwu na enu-ani Africa. Agha fa bu abia enwero atu. Obu egbe, tulu mma, kpulu oku n’onu.

Oyibo anuro nyabu ugu na onwefa, kama fa nyoputalu ndi ofo-ogoli na ndi amakekwu di be ndi-ojii, bunye fa ngwa-agma, nye fa mmanya oku, si fa baa, mesue obodo; fa nwude ma nwoke ma nwanyi, ma umuaka chidata ka egolu. Afia oru we bido etua, nwayo-nwayo, na-ebu na-abami, kwa-ubosi, kwa-aro we lue na Africa nine enwulu oku, wee gbaa ugu-aro-ilinise (300 years).

Ife ayi nulu agha Biafra eluro aro ito, ma nee ka iru-na anya di

ayi ka anusil'ya! Lozie maka oḡu-arọ-ilinise! Oḡu Biafra mmaji mmaji, oḡu-mmaji-ise! *One hundred times.*

Ife melu Africa aburọ ife anakolu mmadu. Onye na-ekwero na aru nwulu enwe sili ike, nya jee nenee ka anya di atani na-afulu enwe oku!

Mgbe ozioma ji bialute Ani Igbo na 1857 ndi Igbo amarozi onwe fa. Afufu ebeebe edebego fa elegh-wenata. Ndi ocha, na akuku nke fa, akporo Igbo ife obuna maka ifi aro-kwulu-arọ oyibo ji ndi oji azuli afia oru. Oburo na nkiti ka ofu ikenye na Onitsha oge afu kwulu si na nya ga-abia uwa ozo na nya ama-abiazi ka mmadu, na nya ga-abia dika okwute. Kedu ife ozo mmadu ganu we malu na ubosi adiro mma na Ani Igbo?

Obulu na onodu Igbo di njo etua, ayi ga-ata ndi wetalu ozioma uta maka nneni fa ji bia? Uta diya bu na nneni adiro na nkuzi Kraist; nke ozo bu na aka oyibo di n'ife debelu Igbo na onodu ono.

Mgbe ufodu, na njeghalim na obodo ndi ocha, ajuju ndi gulu akwukwom na-aju bu: obibia ozioma bialu Africa, odi mma ka odi njo? Ajujua bu mkpakana. Etu m'si aza ya bu na ozioma, dika afa ya si di, malu mma nke ukwu. Mana ozioma bialu Africa aburo sooso ya di na akpa eji weta ya.

Nneni oyibo nelili ndi oji di na ofu akpa afu. Obu nnenia melu ka Dennis loo na nya bu chi ga-ekelu Igbo asusu ofuu; loo na ndi Igbo Arochukwu amaro ife fa na-ekwu mgbe fa sili na union Igbo kwelu fa ghotu kama na odiro utu na nti; loo na ndi ozo nine na-ekwu ka ewelu nwanyoo sobe union Igbo bu ndi ujo. Afa ndi Onitsha balu Dennis bu Ozojili-ogwe. Ndi Igbo na-asi na afa abalu mmadu na-achojie ya.

Ajugom ajujua mbu: Kedu ebe ndi Igbo no oge ifea nine na-

eme; mwee za si na fa no kama na onu eluro fa n'okwu. Mana nya bu aziza ejusiro afo. Okwesili ka ayi neb'ya anya ofuma malu ife ayi nwelu ike imuta maka tata na echi. Nwata anwu gbalu na-agbalu ijiji oso. Obu ezie na onu eluro ndi Igbo n'okwu na mbido uka be fa, mana onwelu etu onye onu na-eluro n'okwu ga-esi debe iru, mmadu ncha amalulu ozigbo na osoro n'ife ana-ekwu. Ndi Igbo akwukoro onu gosi na fa esoro. Ufodu gosili, ufodu egosiroo. Ndi ocha no na akuku Igbo di iche iche anaro oge n'iyi jji okwua kewaba Igbo: Onitsha, Owerri, Isuama, Bende, Arochukwu, wee gabazia Ajuju kwesili ka ayi juu onweayi maka tata na echi bu nkea: Kedu ife oji adili ayi ofele inu oḡu-ime-uno, oḡu mbubo-ede, rapu agha nke bu agha no n'eziamu?

Ndi CMS meghelu Awka College maka izu ndi nkuzi na mbido senchuria. Na aro 1919 ofu nwoke kwadolu Dennis ene-anya n'azu, jelu juu ndi college afu ife fa lolu. Etu nwokea si kwu, fa melu vote nke gosili na madu ili-na-iteghete kwadolu union Baibul, ebe ili-na-ise na-akwadoro. Nwokea si na British and Foreign Bible Society na London wee bia. Vote ndi Awka nyelu ya nnukwu anuli. Ma gee nti ife nwokea anakpo Banfield kwulu na report ya maka ndi Igbo ndi na-akwadoro union Bible: "You know as well as I do that the native has little stability of his own and moves and thinks as his superiors do." Kedu ife ayi kpolu ya? *Nneni!*

Mana ife m'cholu ilutu aka bu echiche umu-kolej ga-agbasa Ozioma na amamife na ani Igbo. Ife ofu n'ime fa gwalu Banfield bu: "It would be good for us to learn to read the Union Bible and then we can be understood wherever we are stationed." Nwata nwokea no na Awka College, mana omaro na Awka na-apu ije n'akuku Igbo nine, na-ejegh mugodu asusu ofuu anakpo union?

Omaro na nna-nnem anakpo Iloegbunam, bu nne-uzu, pulu ije na Okigwe, nua nwanyi ebe afu muta umu. Ojelu mu union Igbo tupu osi Awka paba ije? Atarom nwanyi Ogidi sili na akwukwo dika onye gukat'ya, ogupue akpa nzuzu! Ka ayi bezia okwu Dennis na ebea. Omerago. Sooso ife ayi nwelu ike ime kita bu idinaata aka n'eze na'asi: "odi ka nya bulu mgba, ka agbanwee". Onwelu nghotafie ibua maobu ito ana-enwe maka union Baibul. Nke mbu bu na ndi Yoruba nwelu union Baibul fa nine na-agu. Nkea bu nnukwu nghotafie. Ife Bishop Crowther melu bu iwelu ofu dialect (onu) Yoruba ana-asu na Oyo ka obulu asusu Baibul na igbasa ozioma. Ojeru tinkaba Ijebu na Ibadan na Owu na Akure na Ogbomoshu na ndi ozu ka owe nweta union Yoruba. Oweelu onu di ndu, ana-asu asu; onu nwelu be. Onye choo ima mak'ya, ojee be ya jua.

Nghotafie nke ibua bu ilo na ife Dennis melu na Igbo bu ife asusu na-emelu onwe fa ma arapu fa. D. Westerman delu na 1929 na ife Dennis melu Igbo bu ife umu-obebe asusu Europe ji aka fa melu onwe fa mgbe gboo. Sooso ife di iche bu na nke Dennis melu "was done by one person within a definite time, and not by slow and natural development." Dr Westerman nwelu otutu nzele akwukwo, keduzi ka osi agwa ayi na onwero ife di iche na etiti osisi di ndu na nke kpolu nku? Nezie amamife na nzuzu bu agbataobi!

Archdeacon T. J. Dennis nwulu na orimili na 1917 ka nya ua nwunye ya na-ana izu ike na etiti agha German nke izizi. Dika m'si kwu na mbu, afurom'ya ajo mmadu. Kama nwoke sili ike na okwukwe ka obu. Olu obialu ilu na ani Igbo wolu ya anya ofuma. Otufuro oge obuna we zoba na olu afu ka dimkpa. Mana nneni oji sodo

asusu Igbo, nandi nwe asusu afu, dubalu ya n'imebi ife.

Oburu sooso Dennis bu ntupo-a. Fa jul-eju balu-abalu bu ndi bu ya Ofu nwoke na-ewu ewu na uwa nine anakpo Albert Schweitzer - philosopher, theologian, musician, medical missionary - no agwo ndi oya, na kwa agbasa ozioma na Gabon mgbe Dennis no na Onitsha na Egbu Owerri. Ka olu Schweitzer si putaka ife enyelu ya Nobel Peace Prize maka etu olu ya si wenite nwanne-na-nwanne na obodo nine (brotherhood of nations). Mana ife ndia nine anararo Schweitzer isaghe onu si na ndi ojii bu umunne ya, kama na fa bu umann'ye-nta (obebe umunne ya). Ifugo ntupo nneni afu ayi kwugolu maka ya. Neaman bu onye-isi usuu-ndi-agma eze Siria... buru kwa onye anahu iru-oma, nihi na obu na aka ya ka Jehova nyere Siria nzoputa; nwoke ahu bu kwa dike nke bu dimkpa, ma obu onye ekpenta (2 Kings 5:1). *Nneni* ndi ana-ewegalu ozioma di ka ntupo ekpenta na aru ndi-ozu Chineke. Omelu nka, mee nka; obu nka bulu nke ozu, *ma* oji nneni bata.

Akuko Dennis na union Baibul bulum nnukwu ife n'wute uzozu di iche iche. Mana nke kasi fa nine bu etu esi tufu awele. Baibul Igbo nwelu ibu isi-mmili edemakwukwo na Igbo. Atufulu awelea ka Dennis wee nwee efe ime experiment na asusu onye ozu. Nke kasi njo bu na emesia nyabu experiment jee kwusi ndi na-ebi Baibul iweputakwa Baibul nke mbu ozu. Nyabu enyere ndi Igbo efe igosi maobu nke mbu, maobu nke ofuu di fa mma. Kama ife egosili Igbo bu na oyibo ji mma, jide ji.

Obu ifea melu na Niger Mission ogu aru ise galu-aga debele edemakwukwo n'Igbo na onodu onu taa. Archdeacon Dennis tolu ukpulu ayi na-eso, nke bu na ofu mmadu nwelu ike nodu be ya, sie aka n'imi, kwue ka ndi Igbo ga-esi na-asu, ma-obu na-ede,

asusu fa. Ochoziali ime ebele, okpokoba nzuko mmadu one-na-one fa eweputa okwu ofuu di iche iche. Onye nuzia ka akpolu ifenwa mahadum, jua kedụ ife obu, asi ya na odika obiaro nzuko enwelu na March!

Biko gbaghalunum. Achorom imejo onye obuna. Aka ayi nabifieli taa bu ifea melu ayi gboo. Onwero onye uta diili.

Ife nyekalisili nsogbu bu ikuzili umuaka Igbo n'unogwe-akwukwo. Ayi esigo union Igbo baa central, si ebe afu puta baa standard. Mana ife na-ebenu na-ebelili. Maka gini? Maka Dennis. Obu iwu Dennis julu ayi isi. Iwu Dennis bu na mmadu nine ga-asulili ma-obu delili ofu onu Igbo, nya lie nku, lie mmili!

Ife okwua ji sie ajo ike bu na ndi cholukuzi aburo umuaka, kama ndi nkuzi na-onwe-fa. Unu ga-elota ndi nkuzi ana-azu na Awka na 1919 ndi kwulu na union Igbo ga-abalu fa ulu ma fa lue na "station" fa. Amarom ma-obu soosom na-anu onu nwa-DC n'onu ndi nkuzia. Sooso ife fa na-nelo bu ife ga-eme ka olu fa di nfe.

Ofu ife m'cholu ka ayi nu, ghota ofuma bu na ofu mmadu, ama-ka-ora, ada-etili asusu iwu. Ogu-madu-ise enwero ike inye asusu oda, osokwo ya ka isi fa na-emetu enu-igwe. Asusu nwelu owala osi aga. Oge ufodu owo ayi anya; oge-ufodu ogbagwojue ayi anya. Onye welu anya ike sobe asusu, ofunari ya kpam-kpam.

Ife na-eme n'unogwe-akwukwo kita bu inapu umuaka ufodu Igbo fa na-asu be nne fa na nna fa. Nkea bu nnukwu ajo ife n'enwero atu; ajo-ife-na-onu-oto. Keduzi onye ibu iga-eji si nwa mmadu na asusu amunyelu ya n'ya esorozi; na oga-echefu ya, suba nke ndi na-eso-uzo-Dennis weputalu? Nwata dezia fa, asi ya kagbue, dee ha.

Odim ka ayi agupusigo akpa nzuzu. Mana taa kabu gboo.

Obu ezie na otutu oge agafenarigo ayi, ka ayi kee nkwucha, gbadido itufu ogu aro ise ozo. Maka na agadi nwanyi daa nda ada naabo, agua ife obu n'ukpa onu. Agbaa mbu, otua n'ogwe; agbaa abo otua n'ogwe, obulu ogwe ka ayi na-apili aku.

Ndi na-akuzi Igbo ga-anokoo tua alo etu fa ga-esi gbanwee nkuzi asusu Igbo ka obulu ife anuli, rapu ibu ibu alo. Oge umuaka ayi disi obele, anam-elota etu iru fa si ekewapu ka anwu ma m'si fa bia ka m'kolu fa akuko iro. Ife ndi na-akuzi Igbo ganagba mbo iweputa n'iru umuaka bu anyanwu-a di nime obi fa. Ife Dennis na umu-azu ya wetalu Igbo bu aluluu na-agbachi iru-anyanwu dika ochichii.

Asusu nwata putalu uwa nuba bu asusu chie, etu afa chie si bulu afa ubosi amulu ya. Oyibo na-akpo ya "mother tongue" - onu nne. Inapu nwata onu nne ya no odu ka inapu ya ala nne ya, isepu ya onu na ala.

Ufodu na otu ndi kwelu na aga-eme madu nine ka fa suba, debe standard Igbo ekwugo si na ife kpatalu Chinua Achebe ji emegide standard Igbo bu na oburo asusu Ogidi ka-eji mee standard. Ka mzaa fa n'iru Igbo nine ebea taa. Achorom ka ewelu. Unu ghotalu ife m'na-ekwu? Asilim na achorom ka e-welu! Unu ma onye bu e? E bu ndi oke education, ndi umu-azu Dennis, ndi na-elo na asusu bu *engineering*. Asusu bu onyinye Chukwu. Achorom inapu onye obuna nke ya; achorom ka e napum nkem. Ikekwo ufodu ana-elo na Chinua Achebe afuro Igbo nanya etu osi fu Ogidi. Nkea bu asi, ugha, ashi! Onye na-afuro Igbo nanya bu onye weelu mma-oge na-egbusisi nganaba ya nine. Afulum Igbo nanya, fu Ogidi nanya.

Ekpelem bu ka ayi zuputa igwe ndi-olu ga-eji asusu ayi donite

n'iru umu mmadu anyanwu-ututu Chukwu tinyelu n'obi fa, site na ide-akwukwo amamife na nchoputa di iche-iche, na akwukwo egwu, na akuko-ani na akuko iro, abu-akwa ma-ogu abu oma, nke gboo na nke-ofuu.

Ndi na-achọ ka ayi nine saba ofu onu na-ekwu na oge adirozi iche asusu Igbo ka owelu aka ya kwue ife ga-abu standard. Mana fa na-elozo na obu icho standard ka Dennis ji nye ayi union Igbo, nke mutalu central Igbo nke mutalu standard. Ime mgbanu kita enyerosi aka. Odi ka okokpolo putalu ula ofu-mbosi si ka achobalu ya nwunye nke-ta-nke-echi, ona-elo na nwanyi bu akwaa-ekobe? Unyafu agago, ka ayi welu nkenke oge fodulu taa gbazie onweayi iga niru ma chi foo.

Kedu ife m'gagwa unu maka onodu Igbo na Nigeria unu na-amaro makaliam? Ka m'sikene na akuku lachaba nya bu ofe di oku. Ebo nine na mba nine nwelu ife eji malu fa, nya bu ife ndi ozo ji malu fa. Mana nke kasi mkpa bu ife ndi ji malu onwe fa.

Obulu na enwelu ike ichigha azu na history je juu ndi ocha ndi zulu afia oru na Africa kedu ife fa lolu maka ndi Igbo, fa ga-asi gi gbabakwo, na fa ada-ekwe ekwe, na kama onye Igbo ga-abu oru, odaba mili. Nyabu na fa abaro ulu obuna. Fa ga-agwa gi na onwelu ofu oge ndi esi n'ugbo-mmili kpogota na enu-ani na South Carolina, chighalu azu - fa nine, ma nwoke, ma nwanyi, ma nwata, ma okenye - chighalu azu ka fa ra, banye na orimili, naa ego eji go fa n'iyi. Afa anakpo ebe njinjia jili bu *Ibo-Landing*, we lue ta. Onwelu abu-akwa ndi ojii America ana-akpo *Walking in the Water*, ana-abu lue ta, maka ifea melu mgbe gboo.

Irapu *Ibo Landing* gbagota nwantinti na *history* kwusi ogu-aro ili gal'aga, iga-afu nwoke anakpo Ekweano, onye Iseke na Orlu

Division (dika munonwem si choputa) adoolu na agha ka odi aru ili-na-ofu, welu ya tuba mgbele na West Indies, na America, ma n'enu-ani ma n'ugbo-mili, wee lue na-obulu okolobia. Oji igbo mbu ndi Igbo kuzielu onwe ya akwukwo, luta ego oji gbalu onwe ya n'oru, wee dee akwukwo wulu ewu na aru 1789, kpo ya *The Interesting Narrative of the Life of Olauda Equiano, or Gustavus Vassa, the African, Written by Himself*.

Ekweano bu onye Igbo izizi delu akwukwo iji gwa uwa na nya esiro n'ofia puta, na nya bu nwa-amadi afia oru kpulu na apiti. Onye Igbo obuna kwesili igu akwukwo Ekweano. Arizo ndi na-ebi akwukwo onye obuna nwelu ike igota ya ta. Akwukwo a bu uno-aku ife mmuta maka Igbo na oyibo na umu-mmadu Otutu ife Ekweanu delu ga-emetu onye obuna na-obi; mana onwero nke gafelu anuli onwelu mgbe ogbaputalu onwe ya na onodu oru, wee na-awuni enu, na-ebe: "I am my own master!" ogu aru ili tupu Martin Luther King, Jr ebe "Free at last!"

Ife m'ji ekwu udi okwua bu na akuko ufodu n'nulu banyelu ife na-eme na ani Igbo gosilim na ndi be-anyi ufodu amaro, ma-ogu na fa elozogo, ife eji malu Igbo. Mwe si ka m'kolulu unu ma-ogu lotalu unu. Ndi Igbo achoro onye fa ga-akpo, *nnamukwu* ma obu *master*. Igbo achoro onye ga-agba fa oru; onye ga-eji fa ma *boy-boy*. Obulu na onye Igbo afu onwe ya na onodu oru ma-ogu boy-boy, ogananu, na-agbani ka-osi na ya puta, nwelu onwe ya Keduzi ubosi ayi mutalu na nwoke bizulu uno ga-arapu be ya jebe Abuja igu egwu na eze gadi ndu rue mgbe ebigh ebi?

Unu ma ife bu na Igbo enwero eze? Oburokwonu na Igbo amaro ife ana-akpo eze. Lota na Igbo na Benin gbalu agbata-obi, na *Oba n'Iduu* jululu akuko iro ndi Igbo. Lota na Igalla na Igbo

gbalu agbata-obi na akuku nke ozo.

Na Igbo enwero eze abia-buro na onye Igbo achoro ibu eze. Onye Igbo obuna ifulu cholu ibu eze; mana ochoro ka onye ozo bulu eze ka nyanwa nodu n'okpulu onye afu. Nya ka Igbo ji si "Odi mma, onye obuna nabazia be ya, je chibe eze na ngwulu be ya" Ndi anthropology ada-abiakebe ani Igbo imu maka fa, makana Igbo maalụ ife ndi-afu maalu. Mana onwelụ ofu onye America jelu Onitsha je mua omenani fa ogu-arọ-nabọ gal'aga. Akwukwo odelu maka ife ochoputalu okpolu ya *The King in Every Man*. Onwero ife ana-ekwu maka ndi Igbo dabalụ kalia nke-a. Kedu ubosi ayi mutazili na onwero onye Igbo di mma ichi Nigeria, na-obu sooso ndi mba ozo ka eze kwesili?

Kedu ubosi ndi Igbo choputalu na ife di Nigeria mma bu ochichi aka-ike, ochichi ndi obi di na-azu? Mu na ofu enyim, onye be anyi, na-alulita uka banyelu ya n'oge na-etero aka, na bem na America. Ife enyim na-ekwu bu na democracy aburo maka ayi, na ife ayi cholu bu "a strong man" di ka Abacha, onye ndi ocha gana-atu egwu. M'si ya biko ekwuzinaa! Ogea ka ojizi kwue nke bu nke. Osim na ya aghotaro ife m'na-ekwu. Obuzikwom delu *Things Fall Apart*. Okonkwo oburo "a strong man", oburo udi mmadu ndi Igbo na-eweputa ka ochia fa?

Ifea biazia ka oliem onu, mana oliro makana oburo izizi m'nafu onye ghotalielu *Things Fall Apart*. Otutu aro gal'aga ofu scholar si Germany bia ifum. Ajuju ojulum abusiro ajuju; kama obu igwam etu ife si kwulu: Osim ma Okonkwo obu *representative* ndi Igbo? M'wee si ya na-obu, mana oburo-ọ ifea we gbakasia nwokea isi; ofozia nya ma nya babalum mba. M'mubazia amu nime obim maka na aghotalum nsogbu m'tinyelu nwoke-a nime ya; nwoke desigolu thesis ya na Okonkwo bu *representative* ndi Igbo, biazia

ka onata confirmation, mwe na-ekponyelu ya aja na garri!

Echiche ndi Igbo ada-ese na-enu mmili, odi omimi rinne. Oburu egwu achi utaba n'aka agba. Enyim onye Igbo bialu bem aghotaro onodu Okonkwo, onye-oke mmuta si Germany bia bem, aghotaro ya. Mana, nke ka nke, bu na Okonkwo na-onwe-ya aghotakwuro ya!

Okonkwo sili ike, di uchu, na-agba mbo, na-ekwu eziokwu, kpata aku, chie echichi. Fa nine bu ife Igbo kwulu ka ana-eme. Oburo sooso na-okwulu etua, okwulu ya n'onu uda. Okonkwo wee nu, wee mebe. Mana onwelụ ife ozo Igbo takwunyelu ayi na nti. Osi na ife kwulu, ife akwudebe ya; ayi wenata aka na egbe na mma, ayi akotona oja na ogene na aja-mbene na izu umunwanyi na ndi obi nlo Okonkwo anuro ozia ezili na obele onu. Umuofia wee gbakuta ya azu mboosi otijili ukwu minye n'oku.

Igbo na-akuzi na nwoke ada-esi eziamanwoke ibe ya anaba. Nkea bu ezigbo nkuzi. Mana onye ghotalie nkuzia, onwelụ ike na-elo na madu nine ra, na onyinye di iche Chukwu na-enye. Obodo ana-elo etua enwero iga-n'iru.

Onye na-asi na democracy adiro Igbo mma aghotaro Igbo nke onaghota democracy. Ndi Igbo na-achi onwe fa n'obodo n'obodo. Onwee ife di mkpa ka obodo kwue, amaa egugo, umu-nwoke nine onu lugolu n'okwu agarube n'ilo obodo; ekwue okwu afu n'iru ora. Ndi Igbo ada-eziga "representative" - onye ga-ekwulu fa onu fa. Owolu anya na ifea Igbo na-eme mgbe-gboo no odu ka isi mbido democracy, maobu nna democracy. Ayi enwero ike s ka ayi chigha, sobe uzo ndi gboo makana oburozi sooso ayi nwo obodo ayi. Mana ama-eji maka nkea si na democracy kalili ayi maobu nyili ayi. Kama alo ayi gana-atu, na-atusi ike, bu etu ay

ga-esi muta iroputa ndi ozi gana-ejel'ayi uno-nzuko-etiti di iche iche, na-ekwu onu ayi nezie ma fa lue ebe afu. Mgbe politics independence na-ebido na Nigeria ofu nwata-okolobia ona-enwu oku n'obi jelu Awka ime campaign maka ibanye House of Assembly. Oge afu, udi okwu eji eme politics aka-amaluro otutu mmadu aru. Nwata okolobia bialu ije ezisizia ozi agha-na-ogu oji bia -- etu aga-esi chu ndi ocha okpa-delelem, welu okwa fa kesaalu umu ayi -- ofu agadi nwoke wee jua nya ajujua: Ika nwa unu jije, obudi ndi-ala ka acholu n'ya, ka obu ndi anya dolu?

Ife di ayi mkpa tata bu ochichi ndi anya dolu. Ayi achoro ochichi ndi ofogoli. Obu ezie na afufu na aguu di n'obodo ayi ta. Mana obu n'oge di etua ka obodo ji adaba na onya ndi ofogoli. Nya bu ka ayi kee nkwicha n'iroputa ndi ayi ga-ezipu ka fa bulu anya ayi na nti ayi. Onye ofogoli ama-abu anya na nti ayi, kama obulu afo ayi, na-eli ma nke ya ma nke ayi. Ode-akwukwo Chinweizu ji udi mmadu-a tunyelu oke mmanwu eji udo adochigha azu, putazili n'ilo chusasia umu okolobia na-ejide ya; egwu wee di!

Oge m'di na ezigbo nwata onwelu ofu dimkpa n'obodo ayi na-ewu ewu. Otopulu mmadu, di mma anya, malu na-ekwu okwu, mana ona-eme aka nabo. Kama na oda-eme ya na ani-unu; ona-ejepu ejepu. Ife ona-eme bu na etiti mgbaachi, mgbe mmadu nine jebesili ugbo, obaa obodo ayi na fa gbalu agbataobi bulu ewu naba. Omekatazia, ndi obodo-a wee kwadebelu ya. Obiazia bulukwa ka-osi ebu, okolobia isato puta, gaa nya okilikili, welu ntu six inches kunye ya n'isi, rapu ya; ogbaluzia onwu-onwu naputa, dachie uzo.

Ndi nwe nwoke-a jee bulu ya, dozisia, doba ya odu etu esi eme oge-afu, welu okpu mmee kpube ya n'isi, gwa ndi obodo na

onwulu onwu chi ya. Ewee gbaba unu onwu, gbakatazia, ntu di nwokea n'ubulu, dika oga-asi nya nodu ebea eme gini, wee gbaa ka-tum, gbalu okpu-mmee tupu n'ogbo. Ndi bialu unu-onwu, onye gbatazia ogbaghaa ibe ya.

Akuko-a aburo ezi akuko, mana ife m'ji koo nya bu ka ayi lota na ofogoli aburo ife ofu. Nke ozo, na obu mmadu nwe ofogoli; na umunna na-ekpuchi ajo ife nwa fa na-eme na-ana oge fa n'iyi, maka na-ejiro obu-aka ekpuchi afo ime.

Ofogoli di na politics ayi bu ndi obodo fa ka odili igwa umu fa okwu, tupu ajo ife agbaa tum, chiputa madu nine okpa ezi. Adamekwu na onwero isi na fa na-aga ofuma na ani Igbo. Otutu ife di, mmadu nwelu ike isi na fa na-aga ofuma. Etu Dr. Alex Ekwueme si welu ife galu na nroputa president, gosili omume nwa-amadi. Politics nke *obughim na isi ejide*, all or nothing, bu ife ana-afu na obodo anamaro ife, obodo ndi aguu, obodo ndi amakekwu.

Ka ayi rapukene obughim-na-isi-ejide, jikoo aka bunita Ani Igbo, ka ona-egbukepu dika ona-edo n'owuwa-anyanwu.

© Chinua Achebe 1999.

EKELE

Otutu ihe m kwuru banyere oru T.J. Dennis n'Onitsha, si n'akwukwo ohuru John Goodchild dere no na mbiputa nke o kporo "Dennis and the Ibo Bible". A nam ekele ya maka enyemaka nkea.

ECHI DI IME:

Taa bu Gboo

(Igbo-Izugbe)

Ndi Igbo, ekele m unu! Ndi Igbo, unu ga-adi! Oru bu agbataobi unu ga-adikwa - o! Igbo no n'ulo na Igbo puru ije, ha niile ga-adikwa -o! Ebe nwa anona, ya puta ura. Ohanaeze, ekele m unu! Eze na ozo, ekelee m! Nke onye chiri ya zere!

Achibishop Obinna, ka m kelee gi nke akamkpa maka nnukwu ugwu i nyere m ihoputa m ka m buru odee Odenigbo 1999.

Aro gi na ndi otu gi tuputara wee bido nkuzi Odenigbo mara mma nke ukwu. Aha unu bara ya di mma mmaji mmaji. O di ka ugo beere n'oji; e lelekata ugo, e lelewe oji. Etu a ka Odenigbo si di n'anya m-ihe na-ewu ewu n'otu akuku, ihe e dere n'Igbo n'akuku nke ozo. Ekpere m bu ka edemakwukwo n'igbo si n'onodu ngworo o no na ya ugbua, kulie, setia, kpawa ike.

Ubochi Achibishop Obinna si Owerri, gbaa agu naasaa, gwuo mmiri naasaa, wee bata ebe m zoro n'otu obere obodo a na-akpo Annandale, New York, obi mapuru m. M wee si ya o dikwa mma. O si m were oso were ije na Igbo no na-eche m n'Achidayosis Owerri ka m gwa ha okwu. Igbo kwenu! Kwezuonu! Unu ga-adi. Achibishop Obinna amarala na Chinua Achebe ejighi igbo egwu egwu, na a si m na Igbo no na-eche, na iwu bu na aga m abiariri. Sooso uche na-eche m bu na ihe m ji bia agaghi eru okara ihe unu gana-atu anya n'aka m. Egwu na-atu m bu na m nogorogodu na nnukwu oche unu ga-akwadoro m na ukwu m ga-ebegoro n'elu. M wee na-ario ka unu were m etu m ha. Echetara m ubochi otu enyi m dugara m ndi na-edozi moto, wee gwa onyeisi ha onye m bu. O wee si enyi m: O gwusiala? Nke ozo dika ya buru ubochi m pukwuru otu okenye enyi m n'Ogidi, o wee gwa onye ya na ya no onye m bu, o wee tie na anu na-ewu ewu anaghi eju

ukpa. O bu maka ya ka m ji yoo unu, bikonu werenu etum ha.

Afo itolu na uma gara aga ka m puru ije a akwadoghi akwado n'obodo oyibo n'Amerika, wee nodu ahughi ala Igbo anya ya burugodu otu mkpuru ubochi. Ewu na-esukwanu osusoo, ma aji ekweghi ka a mara. Mana ihe na-agba anyi ume, mu na nwunye m na unu anyi bu ekpere anyi maara na unu na-ekpere anyi.

O bu Achibishop Obinna bu onye hoputara ka a kpo okwu m ga-ekwu taa 'Echi di ime'. M wee lewe ya lesia hu na o dabara nke oma, kama ka m kponyere ya aka, meziere ya; ka o ghara ikwu sooso ya, makana ihe kwuru sooso ya oyi atugbuo ya. Kpatara na ihe kwuru, ihe akwuso ya; obundi na ihe kwusoro ya bu sooso ihe - onu oyi n'onu. Kpatara na ajo ihe enweghi atu na anyi na-akpo ya ajo ihe n'onu oto.

M wee chowa ihe ya na 'echi' ga-akwu wee hu na achoteghi m ya aka, na o bu taa anyi no n'ime ya. M wee nuria, si nwoke m Obinna: "kedu maka Echi di ime: Taa bu gboo?" O si m na o di mma. Anyi wee kuo ya stamp.

O nweghi onye obula uche di n'afu amaghi na 'echi' di nnukwu mkpa. Echi niile, ma onye choo ikpozu ya aha ya, di omimi, di egwu makana chukwu enyeghi anyi amamihe ga-agwa anyi etu anyi na ihe ga-esi je ubochi di n'ihu.

O nwere nnukwu mmonwu na-aputa n'Ogidi ka nna m di na nwata. Ihe eji mara ya bu ajuju o na-adi aju ndi okenye ma ha na ya kelesia:

"Lee m anya n'isi ka i gwa m nke kanu: ihe m bu n'ihu isi m, ka o bu nke m bu n'azu isi".

Etu ya bu mmonwu si di, o were ewu na okuko anya na ihe o bu n'azu isi ya kariri nke o bu n'ihu mmaji mmaji. Onye a juru ajuju a wee za si: Nna anyi, Egwugwu na Egwuregwu, nke di n'azu ka".

Mmonwu akwachagharia amu, wee kelee gi, si gi: I leela anya etu mmadu si ele, wee hu uzo etu mmadu si ahu. Uta adighiri gi. Mana o buru na I lere m anya n'isi etu mmuo si ele, ma i hu na nke di n'ihu ka. Ya ka mmuo ji si na Nkiruka!"

Nkiruka bu uzo ozo anyi si ekwu na echi di ime. Ekpere anyi

na-ekpe na ofo anyi na-ago bu ka echi muo n'ahuike na ndokwa; ka nke di n'ihu ghara ika n'ahuhu, kama ka o ka n'ezi ihe na anuri.

Otu ukwe ndi CMS na-ekwe ebe mmadu nwuru na-asi:

Site n'ike nke Jesu,

O ga-adi mma

Anyi na-atu anya na echi,

O ga-adi mma.

Nna anyi ha ebee nke ha ichafu, si ozomena! Mana o bu otu ekpere ka a na-ekpe, otu ofo ka a na-ago.

Ajuju m choro ka anyi juo onwe anyi bu nke a: O nwere ihe anyi gana-eme wee na-eche ihe echi ga-amu? Anyi ga-eji okwukwe na-ekpe ekpere. Mana onye nwunyidi ya di ime omumu agaghi ewere akwukwo ekpere nodewe ya, ututu, ehie na anyaso nso. O kpee ka o ga-ekpe, o jee chowa ihe a ga-eji jee ulogwu, chowa ihe o ga-eji lee omugwo, azu asa a ga-eji tee ofe nsara.

Etu a ka o diiri anyi niile mgbe anyi na-ekwu na echi di ime. Anyi agaghi achiri aka abuo wunye na apata na-eche ka o muo. Anyi ga-apuo, chowa ihe anyi gana-emetu aka wee na-eche. Makana Baijul gwara anyi na okwukwe, maobu ekpere na enweghi ezi oru mere gini? Nwuru anwu! (James 1:10).

Udi oru di n'iche n'iche: oru aka, oru ubi, oru echiche na ndi ozo ga. Nke m choro ka anyi tinye anya taa bu oru echiche. Ka anyi cheedinu nwantinti echiche maka onodu ejughi afo nchancha asusu Igbo no na ya taa. E were onodu Igbo tanyere onodu Yoruba maobu Hausa na Najirja, n'Afrika na uwa niile, o nweghi aha ozo anyi nwere ike ikpo nke Igbo n'abughi onodu ihere na anyammiri. Kedu ka onye di ike si wee daa mba! Kedu ka Igbo e ji ama atu oganihu n'uwa niile ga-esizi etu a daghachi azu n'ihe mbu e ji amara mba - asusu ha? Ihe otutu mmadu ga-aza ma a juo ha ajuju a bu na umu Igbo na-agbaso ihe ndi oyibo, uwa wee gbaa ha ghari-oyibo ha abughi, nke ha na-abu Igbo.

Ihe di etu a, ndi Igbo na-asi ka a gaa juo ase, na ihe a agbaghi aka. O bu ya bu ase ka m na-ayo unu ka anyi bido ebe a taa juwa. Mana ka m gwa unu na o nweghi dibia maobu afa kariri Igbo zukotara

ebe a taa. Igbo ekelee m unu! Echi di ime, mana taa bu gboo.

O bu eziokwu na oge naha aganahi anyi; o bu ezie na senchuri nke ga-akwusi n'onwa olenaole di n'ihu di ka o lara anyi n'iyi, makana ndi anyi na ha bidoro oso agbaferechaala.

Mana iti aka n'obi na ita ikikirieze agaghi enyeziri anyi aka n'uzo obula. Sooso ihe di mkpa bu ichoputa ihe mere anyi, ebe mmiri no mawa anyi. Mgbe anyi mesiri nke a o ga-adiri anyi mfe icheputa ihe anyi ga-eme n'odinihu.

Ka m gwazie unu ihe bu uche m maka nsogbu a anyi no n'ime ya taa. O bidoro otu nari na afo ise gara aga mgbe ndi C.M.S ziputara otu nwaakorobia ukochukwu a na-akpo T.J. Dennis ka o soro ndi na-ezisa ozioma n'Onitsha. Dennis rutere Onitsha n'afu 1894 wee banye n'oru ndi CMS bidoro n'ala Igbo n'afu 1857.

Yabu na uka C.M.S anodularii iri afo ato na asaa mgbe nwoke a bu Dennis ji bia inyere ha aka.

Dennis bu mmadu ozioma Jeso na-anu oku n'obi, burukwa onye ikeoru di hienne. Ezinaulo o si puta n'obodo oyibo abughi ndi nwere aka, nke mere ka Dennis ghara iguzi akwukwo ihe bu uche ya. Mana ha bu ndi na-agba mbo, buru ndi na-esochi uzo Kristi anya.

A muru Dennis n'afu 1869. Ubochi o di afo iriabuo dam ka o weere onwe ya nye ndi C.M.S maka oru igbasa ozioma n'Afrika. Ndi C.M.S. wee nabata ya, zuo ya afo ano na koleeji ndi ukochukwu, chie ya dikon n'afu 1893, zipu ya Freetown, Sierra Leone, ebe o noro otu afo tupu o gawa Onicha n'afu 1894.

Dennis amaghi asusu Igbo mgbe o biara Onitsha mana o di ya mkpa hienne imuta ya.

Mana ihe o kwuru ka otu afo gasiri bu na ya enweghi ike ghotu otu mkpuruokwu n'ime iriise n'okwuchukwu e kwuru n'igbo. Ikekwe na o chere na ya zohaa ukwu n'Onitsha ya asuwa Igbo ka ndi nwe ala, o maghi na Igbo abughi egwu achi utaba n'aka were agba. Mana Dennis abughi dibia a kpotara ka o chuo mmuo, mmuo biaziri chwa.

Otu ihe di nnukwu mkpa n'oru igbasa ozioma bu itinye Baijul n'akwukwo ndi ozo sonye n'asusu ndi a na-ezi ozi. Ndi Naija

Mission (dika e si akpo ndi C.M.S. n'Onitsha na mbu) ebidola nwayo nwayo n'oru a. Onye bidoro oru abu nwoke an-akpo J.C. Taylor nke ya na Crowther so bia Onitsha n'afọ 1857. Taylor bu onye Sierra Leone mana nne ya na nna ya bu ndi Igbo a gbaputara n'ohu. Taylor amaghị Igbo ofuma oge o biara Onitsha mana o bu onye Igbo na mmuo ya. Ihe ozo nyeere ya aka bu na o nwere nwoke onye Sierra Leone ozo a na-akpo Jonas nke na-asu Igbo ofuma so Crowther na Taylor wee bia.

O bu Taylor ka a ga-asi toro ntoala uka C.M.S n'Onitsha. O bu akwukwo olenaole n'Agba Ohuru o tinyere n'Igbo ka Naija Mission ji aka uka mgbe Dennis biara Onitsha n'afọ 1894.

O were Dennis otutu oge iji kwuo na ntapia Taylor tapiara adabaghị n'ihia na o machaghị oyibo ofuma. Mana nke a bu ka o buru ihe o kwuru ihe Dennis na-achọ bu ka ya onwe ya buru onye ga-atapia Baibul n'asusu Igbo.

Dika m si kwu, Dennis di ike oru hienne. O wee kee aji n'ume banye imeghari maobu igbazi (dika o si chee) ihe ufodu ndi mbu mere. Ka o na-eme nke a ka o na-atapiakwa akwukwo ndi foduru na Baibul. Oruo n'afọ 1910, ndi nebi Baibul n'obodo oyibo eweputa Agba Ohuru zuru ezuru n'olu Onitsha; ihe a kporo ya n'olu oyibo buru Niger Ibo New Testament. Anyi ga-echeta na o bu sooso afọ isii gara aga ka Dennis zoro ukwu n'ala Igbo ejighi otu mkpuruokwu, anyi ga-ekweta na yabu nwoke bu oku na-agba ozara.

Mana nke a ka bu mbido. Dika onye mgbali o bu, Dennis ewelie Agba Ochie, tapia, e bie, weputa n'afọ 1906. N'ezie Dennis bu onye okika-agba.

O buru na akuko Dennis jedebere ebe a, ase ajuju a anyi na-aju taa, aro a anyi zukatara na-atu, agaghiriadi mkpa. Mana Dennis yiri nwaanyi Ugwuoba a siri na "o na-ebi oka ede o chiri ukwu abuo wunye n'oku", maobu udi nwaanyi Asaba a siri na nwa ya amaka, o si na ya aghubeghi ya ahụ o bu ndi ahụ Dennis wuru Igbo ka Igbo no na-nsogbu ya taa.

Dennis choputara na Igbo na-asu n'olu n'olu, wee hu oru ozo o ga-aru. Mana Igbo amarala kemgbe uwatuwa na mba na-asu n'olu n'olu. Mba a na-ekwu abughi Hausa maobu Yoruba, kama akuku

Igbo ndi ozo. Mba na asu n'olu ma na ndi kwaa ukwara ibe ha amarala ihe o bu. Mana Dennis aghotaghị obere amamihe a.

Olu di iche iche Igbo na-asu wee bido chuwe Dennis ura. Kedu ihe a ga-eme asusu a bu Igbo ka o wee buru ezigbo ngwaoru a gaeji gbaso ozioma Kraist n'ala Igbo niile? Ihe o cheputara bu ka ya kpokota mmadu olenaole site na Bonny, n'Onitsha, na Unwana (Afikpo) na Owerri ka ha nodu n'Egbu Owerri cheputa Igbo ohuru na-abughi nke onye obula iche, ma buru nke ha niile n'otu ya bu Union Igbo, Igbo njikoaka.

Etu m si ako akuko a, ikekwe unu ana-eche na o bu sooso Dennis no na C.M.S na Naija Mission. Ndi ozo no, ma ndi ochia ma ndi ojii. Onyeisi C.M.S. n'Onitsha bu Achideacon Dobinson, onye norola ala Igbo otutu afọ; Ukochukwu Smith na Basden, Miss Warner onye bidoro Saint Monica, ulokwukwo izizi ununwaanyi n'ala Igbo na ndi ozo ga. Ndi ojii nokwa ya, ma ka anyi hapugodu ha maka na o bughi ha nwe uka. Kedu ihe ndi ochia ndi ozo chere maka aro Dennis, na-atu maka Union Igbo. Onye dika Basden bidoro gboo kwuwe na o wekwaghị ya anya, nke o na-ewe Miss Warner na Smith. Mana nke a enyeghi Dennis nsogbu tumadi ebe onyeisi kpatakpata bu bishopu Tugwell bi na Lagos kwadoro Dennis. Mana oburugodu na bishopu akwadoghị Dennis, Chukwu kwadoro ya, etu uche ya si gwa ya.

Ana m eche na otu ihe kasị ndi ozo niile o ji di ndi C.M.S mkpa ikwado Union Igbo bu na o ka mfe inwe otu Baibul mmadu niile na-agu kariya ma inwe ato maobu ano. O ga-adikwa onu ala n'ego. O were m anya na o bughi odinihu maobu oganihu asusu Igbo ka ha na-ero maka ya.

Otu ngalaba C.M.S. di na Bonny a na-akpo Naija Delta Pastorate (NDP) na onyeisi ha bu diokpara Crowther ekweghi na ntapia Baibul a na-eme n'Onitsha. Ha wee bido tapiawa nke ha n'olu Isuama. Dennis na Bishopu Tugwell na-akwado ya wee bido igba ha mgba okpuru site n'igakwu ndi na-ebi Baibul si ha chetugodu ka a nochaa nzuko ndi uka di iche iche ndi NDP, ndi Methodist, ndi Presbyterian, na ndi Qua Ibo na-agbaso ozioma n'akuku Igbo niile. A kporo nzuko a n'Ogostu 1904 mana Dennis

enweghi ike ilotaru Onicha maka ya. Ndi nzuko wee kwekorita na ntapia Baibul n'olu Onicha nakwa n'olu Isuama bu ihe di mma.

Mana Dennis akatala ahụ nke nukwu kita, o burula ekwusie-ma-onoghi-obata- ekwugharia. Na 1905 o kporo nzuko ozo n'Asaba; kpachapu anya na nkwa ya, hu na Bishopu Tugwell n'onwe ya ga-abia nodu n'isi oche.

Ihe niile gara dika Dennis si kwadowe. O bu ezie na o bughi ndi niile no na nzuko Asaba kwenyere n'ihe Dennis na-akwado, mana ha gbachara nkiti makana ndi ka n'onuogu kwunyeere Dennis.

Ebe Dennis hoputara iji mee isionodu bu Egbu Owerri. O ruo n'Oktoba 1906 o hapu Onitsha gawa Egbu ebe ya na ndi na-enyere ya aka bidoro itinye Baibul n'asusu o kporo Union Igbo nke Dennis nwere nchekwube na ndi Igbo ga-asu n'odinihu. Ihe Dennis mere bu o gaa n'otu akuku Igbo weta otu okwu, ogaa n'akuku ozo were okwu na-eso ya, o gaa n'ebe nke ato weta nke n'eso ya. Akuku ato ha lekwasara anya karisia bu Onitsha, Bonny, na Unwana makana enweghi mbido ntapia Baibul n'olu ndi a.

Achoro m ka onye obula ghotara na abighi m ebe a ikoto Dennis maobu oru ya. Ihe m choro ituputara unu bu na asusu abughi igwe okpuuzu ga-ewere tnye n'oku, weputa kuziwe maobu kugowa etu soro ya. Asusu di nsu, di omimi, di egwu. O di ndu, Na-eku ume. O bu ya bu ihe kewaputara mmadu na umu anumanu. Ya kewaputara ndi na ibe ha; mba na agbataobi ha. Ya ka onyeobia si ala-nna-m-ha-ji-ugwo-ehi ga-abata nara m asusu m hikwaa, wusa, si na o ga-abara m uru n'odinihu.

Afo 1913 kwesiri ka anyi na-echeta ya dika ubochi Achideacon Dennis hara mmiri na-ama asusu Igbo taa. O bu n'afu ahụ ka ndi na-ebi Baibul na London weputara onyeokika-agba a na-akpo Union Igbo Baibul. Mana okwu ebeghi n'ebe ahụ. O di mkpa iju ajuju: kedụ ebe ndi Igbo no? Kedụ onye nwe akwa ewu na-ata? Kedụ ebe Anyaegbunam, onye izizi echiri ukochukwu n'ala Igbo, kedụ ebe o no? Kedụ maka A.C. Onyeabo onye izizi e mere Bishopu n'ala Igbo? O bu ezie na ndi a no na nzuko, mana onu erughi ha n'okwu. Ha ajula ekwensu na oru ya niile, mana o bughi ha nwe ozioma.

N'afu 1918 G.T. Basden bu odeakwukwo ndi C.M.S. n'Onitsha zisara ajuju maka Union Igbo Baibul, iji mata echiche ndi oru C.M.S - ndi ocha, ndi ukochukwu ndi Igbo, ndi West Indies. Dika Basden si kwu, ndi ocha niile zachighara ajuju ahụ. ... Ka m kwuo ndi ozo n'oyibo: *"of the native clergy the three younyest answered. . . The reason why the Native clergy have not answered is that they are afraid to state their opinions on paper"*.

O bu soso Basden bu onye kwusiri ike imegide Union Igbo. Mana etu anyi si hu, Dennis meriri Basden. Mana, onye e meriri abughi Basden, kama e meriri asusu Igbo.

N'ime afu niile a na-agbagha union si-union-asighi, otu ihe Dennis na ndi otu ya kwedoro aka bu 'nghotara'. Ndi Onicha ha ghotara Union Igbo? ndi Owerri ha ghotara Isuama? O nweghi oge obula Dennis na-aju: kedụ ka o si ada ha na nti? O nweghi mgbe o na-aju: I ga-ejilipu asusu a gu egwu anuri maobu bee akwa ariri? Ajuju a adighi Dennis mkpa. Mana Basden ghotara ihe o ga-eweta n'odinihu.

"Bible reading becomes a burden, rather than a duty and a pleasure... " One cannot find Laneashire, Devonshire, Cornish and somerset dialects mixed up in our Bible. Why should such a system be inflicted upon a poor uneducated people..."

Hapu ma ndi Igbo ha bu "poor uneducated people" ma ha abughi. Eziokwu di n'ihe Basden na-ekwu bu na ihe Dennis ji asusu Igbo mee bu ahubeghi - O nweghi ebe ozo e merela ya. O di mkpa hienne na anyi niile ghotara nke a ofuma - na ihe e mere n'asusu Igbo na 1913 bu ahubeghi. Ndi na-aghoghi ihe a na-ekwu na-eji Baibul Yoruba maobu Baibul Efik ama atu. Ha na-aju si: Kedụ ihe Yoruba ga-eji nwee otu Baibul ma Igbo enweghi ike? Oziza ajuju a di mfe. Yoruba nwere otu Baibul n'ih na onye no n'isi ozioma na Yoruba bu Samuel Adjayi Crowther, bu nwaafu Yoruba. O wee tnye aka horo otu olu Yoruba n'etiti olu di iche iche. Olu Crowther hoputara bu nke Oyo. Gekwanu m nti ofuma. Crowther ejeghi muwagodu Yoruba afu ise maobu isii; o jeghi

kpoo nzuko otu onye ijebu, otu onye Lagos, otu onye Owo, otu onye Ogbomoshon na ndi ozo na-asu olu di iche iche n'ala Yoruba, si ha wetawa otu okwu, otu okwu ka e wee kee okwu oheru ha niile gana-aghota. Crowther maara n'ime mmuo ya na asusu abughi akamere, nke o na-abu ngwngwo e bute a tunye.

The Dennis mehiere, maobu uzo o gahiere abughi icho otu olu Igbo a ga-eji sugharia Baibul na ya, kama o bu ngala na nleli onye obia batara mba ha ka Igbo si ha na gi n'onwe gi bu okpuuzu asusu bira ikpuru ha asusu oheru ka mma kara ihe ha na-asu, nke nna ha suru, na nanna ha uwatuwa.

O nweghi ihe obula m gutara maobu mutara maka Dennis na-egosi m na o bu ajo mmadu. O bu nnukwu dike n'oru, buru onye ji obi ya niile bia inyere ndi Igbo aka, kporo nwunye ya na nwanne ya nwoke na nwanne ya nwaanyi bia n'oru ahu. Mana nke a anapughi Dennis ileda ndi Igbo anya maobu ileli asusu ha. Gee nti ihe o dere maka Igbo.

Our translational difficulties were two-fold, viz, firstly, those arising from the poverty of the language, and secondly, such as arose from difference of dialect. The former are, of course largely chronic in character, and are common not only to all the Ibo dialects, but also, many of them, to all barbarous languages" (Church Missionary Review 1912).

Okwu abuo na-amali elu, na-alu onwe ha aka bu 'poverty' na 'barbarous', Asusu Igbo enweghi akunaaba; o dara ubiam. O bu asusu ndi azubeghi azu, ndi di ka anoghia na-enweghi nghota. Gwazia m, onye ji echiche di etu a wee biakwute asusu o ga-eji nsopuru na-emeso ya, ka o ga-eji mkpari?

Okwu a abughi naani Dennis ka o metutara. o metutakwara mmekorita ndi oyibo na ndi oji site na mgbe ochie. Nari afo ato ka oyibo ji si n'okeoshimiri na-arigota, otu nzokwu, otu nzokwu, n'elu ala Afrika. Agha ha bu abia enweghi atu. O bu egbe, turu mma, kpuru oku n'onu

Oyibo alughi ya bu ogu n'onwe ha, kama ha nyoputara ndi ofoogeru na ndi amakekwu di be ndi ojii, bunye ha ngwaagha,

nye ha mmanya oku si ha baa, mesuo obodo; ha nwude ma nwoke ma nwaanyi, ma umuaka chidata ka e goro. Ahia ohu wee bido etu a, nwayo nwayo na-ebu na-abami kwa ubochi, kwa afo wee ruo n' Afrika niile enwuru oku, wee gbaa nari afo ato.

Ihe anyi luru agha Biafra erughi afo ato, ma lee ka ihu na anya di anyi ka a luchara ya. Chezie maka nari afo ato! Ogu Biafra mmaji mmaji, ogu mmaji ise! "One hundred times".

Ihe mere Afrika abughi ihe a na-akoro mmadu. Onye na-ekweghi na oria enwe rira ike, ya gaa lee ka anya di atani furula ya oku!

Mgbe ozioma ji biarute Ala Igbo na 1857, ndi Igbo amaghizi onwe ha. Ahuhu ebeede edewela ha eleghi-welata.

Ndi ocha, n'akuku nke ha, akpoghi Igbo ihe obula n'ihia afo kwuru afo oyibo ji ndi ojii azuru ahia ahu. O bughi na nkiti ka otu okenye n'Onitsha oge ahia ji kwuo si na ya ga-abia uwa ozo na ya agaghi abiazi ka mmadu, kama o ga-abiazi dika okwute. Kedu ihe ozo mmadu ga-anu wee mara na ubochi adighi mma n'ala Igbo?

O buru na onodu Igbo di njo etu a, anyi ga-ata ndi wetara ozioma uta maka nleli ha jiri bia? Uta di ya bu na nleli adighi na nkuzi Kraist;? nke ozo bu na aka oyibo di n'ihie debere Igbo n'onodu o no.

Mgbe ufodu na ngaghari m n'obodo ndi ocha, ajuju ndi guru akwukwo na-aju m bu: "Obibia ozioma bira Afrika, o di mma ka o di njo?" Ajuju a bu mkpakana (ajuju e ji ajugbu okenye). Etu m si aza ya bu na ozioma, dika aha ya si di, mara mma nke ukwu. Mana ozioma bira Afrika abughi sooso ya di n'akpa e ji weta ya.

Nleli oyibo leliri ndi oji di n'otu akpa ahu. O bu nleli a mere ka Dennis chee na ya bu chi ga-ekere Igbo asusu oheru; chee na ndi Igbo Aruchukwu amaghi ihe ha na-ekwu mgbe ha siru na (Union Igbo kwere ha nghota) kama na o dighi utu na nti; chee na ndi ozo niile na-ekwu ka e ewere nwayo sobe union Igbo bu aha ndi ujo, ndi Onitsha nyere Dennis bu ojiziriogwe. Ndi Igbo na-ekwu na aha a bara mmadu na-achaje ya.

Ajuola m ajuju a mbu: "Kedu ebe ndi Igbo no oge ihe a niile na-eme"; m wee za si na ha no kama na onu erughi ha n'okwu. Mana ya bu aziza ejuchaghi afo. O kwesiri ka anyi leba ya anya

ofuma mara ihe anyi nwere ike imuta maka taa na echi. Nwata aña gbara na-aso okporo kporo ishi. O bu ezie na onu erughi ndi Igbo n'okwu na mbido uka be ha, mana o nwere etu onye onu na-erughi n'okwu ga-esi edebe ihu, mmadu ncha amara ozigbo na oso n'ihe a na-ekwu.

Ndi Igbo akwukotaghi onu gosi na ha esoghi. Ufodu gosiri, ufodu egosighi. Ndi ocha no n'akuku Igbo di iche iche atufughi oge n'iji okwu a kewaba Igbo: Onitsha, Owerre, Isuama, Bende, Aruchukwu, wee gawazie. Ajuju kwesiri ka anyi juo onwe anyi maka taa na echi bu nke a: Kedu ihe kpatara o ji adiri anyi ofere ilu ogu imeulo, ogu mbuboede, hapu agha nke bu agha no n'eziamu?

Ndi C.M.S. meghere Awka College maka izu ndi nkuzi na mbido senchuri a. N'afu 1919 otu nwoke kwadooro Dennis n'eleghi anya n'azu, gara juo ndi koleeji ahụ ihe ha chere. Etu nwoke a siri kwu, ha mere vootu nke gosiri na mmadu irinaitolu kwadoro union Baijbul, ebe irinaise akwadoghi. Nwoke a si na British na Foreign Bible Society na London wee bia. Vootu ndi Awka nyere ya nnukwu anuri. Ma gee nti ihe nwoke a na-akpo Banfield kwuru na nchoputa o mere maka ndi Igbo ndi na-akwadoghi union Baijbul

you know as well as I do that the native has little stability of his own and moves and thinks as his superiors do". Kedu ihe anyi kporo ya? Nleli!

Mana ihe m choro irutu aka bu echiche umu koleeji ga-agbasa ozioma na amamihe n'ala Igbo. Ihe otu n'ime gwara Banfield bu. "It would be good for us to learn to read the Union Bible and then we can be understood wherever we are stationed". Nwata nwoke a no na koleeji Awka, mana omaghi na Awka na-apu njem n'akuku Igbo niile, n'agaghi muchaa asusu ohuru a na-akpo union. O maghi na nna nne m a na-akpo Iloegbunam, bu nne uzu, puru ije n'okigwe, luo nwaanyi ebe ahụ, muta umu. O gara muo union Igbo tupu o si Awka puwa njem? A taghi nwaanyi Ogidi siri na akwukwo di ka onye gukata ya, O gupuo akpa nzuzu!

Ka anyi bezie okwu Dennis n'ebe a. O mechaala. Naani ihe anyi nwere ike ime ugbo a bu idinaata aka n'eze na-asi: "O di ka

ya buru mgba, ka a gbanwee". O nwere nghotahie abuo maobu ato a na-enwe maka union Baijbul. Nke mbu bu na ndi Yoruba nwere union Baijbul ha niile na-agu. Nke a bu nnukwu ghotahie. Ihe Bishop Crowther mere bu iwere otu olundi Yourba a na-asu n'Oyo ka o buru asusu baijbul n'igbasa ozioma. O jeghi tinkawa ijebu na Ibadan na owo na Akure na ogbomoshu na ndi ozo ka o wee nweta union Yoruba. O weere olu di ndu, a na-asu, olu nwere be. Onye choo ima maka ya; o gaa be ya juo.

Nghotahie nke abuo bu iche na ihe Dennis mere n'Igbo bu ihe asusu na-emere onwe ha ma a hapu ha. Dkt. Westerman dere na ihe Dennis mere Igbo bu ihe umu obere asusu Yurope ji aka ha meere onwe ha mgbe gboo. Sooso ihe di iche bu na nke Dennis mere "was done by one person within a definite time, and not by slow and natural development". Dkt Westerman nwere otutu nzere akwukwo, keduzi ka o si agwa anyi na o nweghi ihe di iche n'etiti osisi di ndu na nke kporo nku. N'ezie amamihe na nzuzu bu agbataobi!

Achideacon T.J. Dennis nwuru n'oshimiri n'afu 1917 ka ya na nwunye ya na-ala izu ike n'etiti agha Jaman nke izizi. Dika m si kwu na mbu, ahughi m ya ka ajo mmadu. Kama o bu nwoke siri ike n'okwukwe Oru o biara iru n'ala Igbo doro ya anya nke oma. O tufughi oge obula wee zowa na olu ahụ ka di mkpa. Mana nleli o ji sodo asusu Igbo, na ndi nwe ausus ahụ dubara ya n'imebi ihe.

O bughu sooso Dennis bu ntupo a. Ha juru eju bara abara bu ndi bu ya otu nwoke na-ewu ewu n'uwa niile a na-akpo Albert Schweitzer – philosopher, theologian, musician, medical missionary-no na agwo ndi oria nakwa agbasa ozioma na Gabon mgbe Dennis no n'Onitsha na Egbu Owerri. Ka oru Schweitzer si putaka ihe e nyere ya "Nobel Peace Prize maka etu oru ya si welite agbataobi nwanne na nwanne n'obodo niile (brotherhood of nations). Mana ihe ndi a niile anabighi Schweitzer isaghe onu si na ndi ojii bu umunne ya, kama na ha bu umunne ya nta (obere umunne ya.) I hula ntupo nleli ahụ anyi kwurula maka ya. Neaman bu onyeisi usuu ndi agha eze Siria... burukwa onye a na-ahụ ihu oma, n'ihu na o bu n'aka ya ka Yahweh siri nye Siria nzoputa; nwoke ahụ bukwa dike na dimkpa, nana o bu onye ekpenta (2

Kings 5:1). Nleli ndi ana-ewegara Ozioma di ka ntupọ ekpenta n'ahụ ndi ozi Chineke. O mere nke a, mee nke a; o bu nke a buru nke ozo, ma o ji nleli bata.

Akuko Dennis na union Baiḅul buuru m nnukwu ihe mwute n'uzo di iche iche. Mana nke kacha ha niile bu etu e si tufu onodu/awale Baiḅul Igbo nwere ibu isi mmiri edemakwukwo n'Igbo. A tufuru onodu a ka Dennis wee nwee efe ime ihe nchoputa (experiment) n'asusu onye ozo. Nke kacha njo bu na e mesia ya bu ihe nchoputa gaa kwusi ndi na-ebi Baiḅul iweputakwa Baiḅul nke mbu ozo; ya bu nke mbu, maobu nke ohuru di ha mma. Kama ihe e gosiri Igbo bu na oyibo ji mma, jikwa ji.

O bu ihe a mere na Naija Mission, ofu nari afo gara aga, debere edemakwukwo n'Igbo n'onodu o no taa. Achideacon Dennis toro ukpuru anyi na-eso, nke bu na otu mmadu nwere ike nodu ebe ya, sie aka n'imi, kwuo ka ndi Igbo ga-esi na-asu, maobu naede, asusu ha. O chozie ime ebere, o kpokwa nzuko mmadu olenaole ha eweputa okwu ohuru di iche iche. Onye nuzie ka a kporo mahadum, juo kedu ihe o bu, a si ya na o di ka o biaghi nzuko e nwere n' onwa Maachi!

Biko gbagharanu m. Achoghi m imejo onye obula. Aka anyi na-ebihieri taa bu ihe a mere anyi gboo. O nweghi onye uta diiri.

Ihe nyekarichara nsogbu bu ikuziri umuaka Igbo n'uloakwukwo. Anyi esila Union Igbo baa Sentral, si ebe ahụ puta baa Igbo Izugbe (standard). Ma ihe na-ebenu ka na-eberiri. Maka gini? Maka Dennis. O bu iwu Dennis juru anyi isi. Iwu Dennis bu na mmadu niile ga-asuriri maobu ederiri otu olu Igbo, ya rie nku rie mmiri!

Ihe okwu a ji sie ajo ike bu na ndi choro nkuzi abughi umuaka, kama ndi nkuzi n'onwe ha. Unu ga-echeta ndi nkuzi a na-azu n'Awka n'afọ 1919 ndi kwuru na union Igbo ga-abara ha uru ma ha ruo steshon ha. Amaghi m ma o bu sooso m na-anu olu nwa DC n'onu ndi nkuzi a. Naani ihe ha na-elo bu ihe ga-eme ka oru ha di mfe.

Otu ihe m choro ka anyi nu, ghotu ofuma bu na sooso otu onye, n'agbanyeghi etu o ha, enweghi ike itiri asusu iwu.

Otu nari mmadu enweghi ike inye asusu oda, o sokwa ya ka isi

ha na-emetu n'eluigwe. Asusu nwere owara o si aga. Oge ufodu o wee anyi anya; oge ufodu o gbagwojuo anyi anya. Onye were anya ike sowe asusu, o funahi ya kpam kpam.

Ihe na-eme n'uloakwukwo ugbu a bu inapu umuaka ufodu Igbo ha na-asu ebe nne ha na nna ha. Nke a bu nnukwu ajo ihe na-enweghi atu; ajo ihe na olu oto. Keduzi onye i bu i ga-eji si nwa mmadu na asusu a muniere ya na ya esoghizi, na o ga-echufu ya, suwa nke ndi na-eso uzo Dennis weputara? Nwata dezie "ha". a si ya kagbuo.

Odi m ka anyi agupuchaala akpa nzuzu. Mana taa kabu gboo. O bu ezie na otutu oge agalahala anyi, ka anyi kee nkwucha, gbabido itufu otu nari afo ozo. Maka na agadi nwaanyi da nda nda abo, a guo ihe o bu n'ukpa onu. A gbaa mbu, o tuo n'ogwe; a gbaa abuo o tuo n'ogwe, o bu ogwe ka a piiri.

Ndi na-akuzi Igbo ga-anokoo tuo aro etu ha ga-esi gbanwoo nkuzi asusu Igbo ka o buru ihe anuri, hapu ibu ibu aru. Oge umuaka anyi disisi obere, ana m echeta etu ihu ha si ekwapu ka anwu ma m si ha bia ka m koro ha akuko ifo. Ihe ndi na-akuzi Igbo gana-agba mbo iweputa n'ihu umuaka bu anyanwu a di n'ime obi ha. Ihe Dennis na umazu ya wetaara Igbo bu aluluu na-agbachi ihu anyanwu dika ochichiri.

Asusu nwata putara uwa nuwa bu asusu ochie, etu aha ochie si buru aha ubochi a muru ya. Oyibo na-akpo ya 'mother tongue' - olu nne. Inapu nwata olu nne ya no odu ka inapu ya ara nne, isepu ya onu n'ara.

Ufodu n'otu ndi kwere na a ga-eme ka mmadu niile suwa, dewe Igbo Izugbe (standard Igbo), ekwuola si na ihe kpatara Chinua Achebe ji emegide Igbo Izugbe bu na o bughi asusu Ogidi ka e jiri mee ya. Ka m zaa ha n'ihu Igbo niile ebe a taa. Achoghi m ka e were. Unu ghotara ihem na-ekwu? Asiri m na achoghi m ka e were! Unu ma onye bu e? O bu ndi oke mmuta, ndi umazu Dennis, ndi na-eche na asusu bu "engineering". Asusu bu onyinye Chukwu. Achoghi m inapu onye obula nke ya; achoghi m ka a napu m nke m. Ikekwe ufodu ana-eche na Chinua Achebe ahughi Igbo n'anya etu o si hu Ogidi. Nke a bu asi, ugha, ashi!

Onye na-ahughị Igbo n'anya bu onye weere mma oge na-egbusisi ngalaba ya niile. Ahuru m Igbo n'anya, hu Ogidi n'anya.

Ekpere m bu ka anyi zuputa igwe ndi oru ga-eji asusu anyi dolite n'ihu umu mmadu anyanwu ututu Chukwu tinyere n'obi ha, site n'ide akwukwo amamihe na nchoputa di iche iche, na akwukwo egwu, na akuko ala na akuko ifo, abuakwa maobu abuma, nke gboo na nke ohuru.

Ndi na-achọ ka anyi niile suwa otu olu na-ekwu na oge adighizi iche asusu Igbo ka o were aka ya kwuo ihe ga-abu Igbo Izugbe. Mana ha na-echefu na o bu icho Igbo Izugbe ka Dennis ji nye anyi union Igbo, nke mutara sentral Igbo nke mutara Igbo Izugbe. Ime mgbalu ugbo a enyezighi aka. O di ka okokporo putara ura otu ubochi si ka a chowara ya nwunye nke taa nke echi, O na-ero na nwanyi bu akwaa ekowe? Unyahụ agaala, ka anyi were nkenke oge fodurunu taa gbazie onwe anyi iga n'ihu ma chi boo.

Kedu ihe m ga-agwa unu maka onodu Igbo na Najjiria unu amabeghi makaria m? Ka m sikene n'akuku rachawa ya bu ofe di oku. Ebe niine na mba niile nwere ihe eji mara ha, ya bu ihe ndi ozo jiri mara ha. Mana nke kacha mkpa bu ihe ndi ji mara onwe ha.

O buru na e nwere ike ichigha azu n'aguguala je juo ndi ocha maka ndi Igbo, ha ga-asị gi gbawakwa, na ha ana-ekwe ekwe, na kama onye Igbo ga-abu ohu o dabā mmiri. Ya bu na ha abaghi uru obula. Ha ga-agwa gi na o nwere otu oge ndi e si n'ugbommiri kpogota n'elu ala na South Carolina, chighara azu -- ha niile, ma nwoke, ma nwanyi, ma nwata ma okenye--chighara azu ka ha, banye n'osimiri, laa ego eji zuo ha n'iyi. Aha a na-akpo ebe njinji a jiri bu *Ibo Landing*, wee ruo taa. Onwere abuakwa ndi ojii Amerika a na-akpo "*Walking in the Water*", a na-abu ruo taa maka ihe a mere mgbe gboo.

I hapu *Ibo Landing* gbagota nwantinti n'aguguala kwusi nari afo abuo gara aga, i ga-ahu nwoke a na-akpo Ekweano, onye Iseke na Divishon Olu (dika munwem si choputa) a dooro n'agha ka o di afo irinato, were ya tuba mgbere na West Indis, n' Amerika, ma u'elu ala ma ugbommiri, wee ruo mgbe oburu okorobia. O ji igha mbo ndi Igbo kuziere onwe ya akwukwo, ruo ego o jiri gbara

onwe ya n'ohu, wee dee akwukwo wuru ewu n'afọ 1789; nke o gbaputa kpo ya "*The Interesting Narrative of the Life of Olauda Equiano or Gustavus Vassa, the African, written by Himself.*"

Ekweano bu onye Igbo izizi dere akwukwo iji gwa uwa na ya esighi n'ohia puta, na ya bu nwa amadi ahia ohu kpuru n'apiti. Onye Igbo obula kwesiri igu akwukwo Ekweano. Abiize ndi nabe bi akwukwo onye obula nwere ike izuta ya taa. Akwukwo a bu ulokwu ihe mmuta maka Igbo na oyibo na umummadu. Otutu ihe Ekweano dere ga-emetu onye obula n'obi, mana o nweghi nke gafere anuri. O nwere mgbe o gbaputara onwe ya n'onodu ohu, wee na-awuli elu, na-ebe: "*I am my own master!*" nari afo abuo tupu Martin Luther King, Jr ebe "*Free at last!*"

Ihe m ji ekwu udi okwu a bu na akuko ufodu m nuru banyere ihe na-eme n'ala Igbo gosiri m na ndi be anyi ufodu amaghi, maobu na ha echezola ihe eji mara Igbo. M wee si ka m kooro unu maobu chetara unu. Ndi Igbo achoghi onye ha ga-akpo nnamukwu maobu '*master*'. Igbo achoghi onye ga-agba ha ohu; onye ga-eji ha mee boi-boi, oburu na onye Igbo ahụ onwe ya na onodu ohu ma obu boi-boi o gana-alu, na-agbali ka o si na ya puta, nwere onwe ya. Keduzi ubochi anyi mutara na nwoke bizuru ulo ga-ahapu ebe ya gawa Abuja igu egwu na eze ga-adi ndu ruo mgbe ebighi-ebi?

Unu ma ihe bu na Igbo enwe eze? O bughikwanu na Igbo amaghi ihe a na-akpo eze. Cheta na Igbo na Bini gbara agbataobi, na oba n'Iduu juru akuko ifo ndi Igbo. Cheta na Igalla na Igbo gbara agbata obi n'akuku nke ozo.

Na Igbo enweghi eze abughikwa na onye Igbo achoghi ibu eze. Onye Igbo obula i huru choro ibu eze; mana o choro ka onye ozo buru eze ka yanwa nodu n'okpuru onye ahụ. Ya ka Igbo ji asi "O di mma, onye obula lawazie be ya, gaa chiwe eze na ngwuru be ya".

Ndi antropolojii adighi abiakawa ala Igbo imu maka ha, makana Igbo maara ihe ndi ahụ maara. Mana o nwere otu onye Amerika gara Onicha je muo omenaala ha ogu afo abuo gara aga. o kporo akwukwo o dere maka ihe o choputara. *The King in Every Man*. O nweghi ihe a na-ekwu maka ndi Igbo kariri nke a. Kedu ubochi anyi mutaziri na o nweghi onye Igbo di mma ichi Najjiria, na o bu sooso ndi mba ozo ka eze kwesiri.

Kedu ubochi ndi Igbo choputara na ihe di Naijiria mma bu ochichi akaike, ochichi ndi obi di n'azu? Mu na otu enyi m, onye be m anyi, na arurita uka banyere ya n'oge eteghi aka, na be m n'Amerika. Ihe enyi m na-ekwu bu na ohararasi abughi maka anyi, na ihe anyi chorọ bu "a strong man" dika Abacha, onye ndi ocha gana-atu egwu. M si ya biko ekwuzila! Oge a ka o jizi kwuo nke bu nke. O si m na ya aghotaghi ihe m na-ekwu. O buzikwa m dere *Things Fall Apart*. Okonkwo o bughị "a strong man," o bughị udi mmadu ndi Igbo na-eweputa ka o chia ha?

Ihe aa biazie ka o rie m onu, mana o righi makana o bughị izizi mbu m na-ahu onye ghotahiere *Things Fall Apart*. Otutu afo gara aga otu okammuta si Jamani bia ihu m. Ajuju o juru m abuchaghi ajuju, kama o bu igwa m etu ihe si kwuru: O si m ma Okonkwo o bu onye nnochite (*representative*) ndi Igbo?

M wee si ya na o bu, mana o bughị -- ihe a wee gbakasja nwoke a isi; o fozie ya na ya bawara m mba. M muwazie ya amu n'ime obi m maka na aghotara m nsogbu m tinyere nwoke a n'ime ya; nwoke decharala thesis ya na Okonkwo bu onye nnochite ndi Igbo, biazie ka o nata nkwardo (*confirmation*), m wee na-ekponyere ya aja na gari!

Echiche ndi Igbo adighi ese n'elu mmiri, o di omimi hienne. O bughị egwu a chi utaba n'aka na-agba. Enyi m onye Igbo biara be m aghotaghi onodu Okonkwo, onye okammuta si Jamani bia aghotaghi ya. Ma, nke ka nke, bu na Okonkwo n'onwe ya aghotaghi kwa ya!

Okonkwo siri ike di uchu, na-agba mbo, na-ekwu eziokwu, kpata aku, chie echichi. Ha niile bu ihe Igbo kwuru ka a na-eme. O bughị sooso na e kwuru ya etu a, e kwuru ya n'onu uda. Okonkwo wee nu, wee mew. Mana o nwere ihe ozo Igbo takwunyere anyi na nti. O si na ihe kwuru, ihe akwudebe ya; anyi welata aka n'egbe na mma, anyi akotona nwoja na ogele na ajambele n'izu umunwaanyi, na ndi obi nro Okonkwo anughị ozi a e ziri n'oberi olu. Umufia we gbaketa ya azu ubochi o tijiri ukwu minye n'oku.

Igbo na-akuzi na nwoke adighi esi eziana nwoke ibe ya alaba. Nke a bu ezigbo nkuzi. Mana onye ghotahie nkuzi a, O nwere

ike na-eche na mmadu niile ha, na oninye di iche Chukwu nanye. Obodo a na-eche etu a enweghi iga n'ihu.

Onye na-asi na ohararasi adighi Igbo mma aghotaghi Igbo nke o na-aghota ohararasi. Ndi Igbo na-achi onwe ha n'obodo n'obodo. O nwee ihe di mkpa ka obodo kwuo, a maa ekwe, umunwoke niile onu rurula n'okwu agahiwe n'iro obodo; e kwuo okwu ahụ n'ihu oha. Ndi Igbo anaghi eziga 'representative' - onye ga-ekwuru ha onu ha. O were anya na ihe a Igbo na-eme mgbe gboo no odu ka isi mbido ohararasi, maobu nna ohararasi. Anyi enweghi ike si ka anyi chighaa, sobe uzo ndi gboo makana o bughizi sooso anyi nwe obodo anyi. Mana a gaghi eji maka nke a si na ohararasi kari anyi maobu nyiri anyi. Kama aro anyi gana-atu, na-atusi ike, bu etu anyi ga-esi muta ihoputa ndi ozi gana-agara anyi ulonzuko etiti di iche iche na-ekwu onu anyi n'ezie ma ha ruo ebe ahụ. Mgbe ndorondoro ochichi nnwereonwe nabido na Naijiria otu nwa okorobia o na-enwu oku n'obi gara oka ichu nta vootu maka ibanye ulonzuko, 'House of Assembly'. Oge ahụ, udi okwu e ji achu nta vootu amabeghi otutu mmadu ahụ. Nwata okorobia biara ije ezisasia ozi agha na odu o ji bia etu a gae si chuo ndi ocha okpa delelem, were okwa ha kesara umu anyi. Otu agadi nwoke wee juo ya ajuju a: Ika nwa unu gaje, o bu di ndi ara ka a chorọ na ya, ka o bu ndi anya doro?

Ihe di anyi mkpa taa bu ochichi ndi anya doro. Anyi achoghi ochichi ndi ofogori. O bu ezie na ahuhu na agu di n'obodo anyi taa. Mana o bu n'oge di etu a ka obodo ji adaba n'onya ndi ofogoli. Ya bu ka anyi kee nkwucha n'ihoputa ndi anyi ga-ezipu ka ha buru anya anyi na nti anyi. Onye ofogoli agaghi abu anya na nti anyi, kama o buru afo anyi, na-eri ma nke ya na nke anyi. Odeakwukwo Chinweizu ji udi mmadu a tinyere oke mmanwu e ji udo adochigha azu, putaziri n'ama chusasia umu okorobia na-ejide ya; egwu wee di.

Oge m di n'ezigbo nwata o nwere otu dimkpa n'obodo anyi na-ewu ewu. O topuru mmadu, di mma anya, mara na-ekwu okwu, mana o na-eme aka abuo. Kama na o naghi eme ya n'ulo; O na-ejepu ejepu. Ihe o na-eme bu n'etiti mgbaachi, mgbe mmadu niile gasiri ugbo, o baa obodo anyi na ha gbara agbataobi buru ewu lowa. O mekatazie, ndi obodo a wee kwadebere ya. O

biazie burukwa ka o si ebu, okorobia asato puta, gaa ya okirikiri, were ntu *six inches* kunye ya n'isi, hapu ya; o gbarazie onwu onwu loputa, dachie uzo.

Ndi nwe nwoke a gara buru ya, dozisie, doba ya odu etu e si eme oge ahụ, were okpu mmee kpuwe ya n'isi, gwa ndi obodo na o nwuru onwu chi ya. E wee gawa ulo onwu, gbakatazie, ntu di nwoke a n'uburu, dika o ga-asi ya nodi ebe a eme gini wee gba katum, gbara okpu mmee tupu n'ogbo. Ndi biara ulo akwa, onye gbakatazie o gbaghara ibe ya.

Akuko a abughi ezi akuko, mana ihe m ji koo ya bu ka anyi cheta na ofoogoli abughi ihe ohuru. Nke ozo, na o bu mmadu nwe ofoogoli; na umunna na-ekpuhi ajo ihe nwa ha na-eme na-ala oge ha n'iyi, maka na ejighi obaaka ekpuchi afoime.

Ofoogoli di na politiksi anyi bu ndi obodo ha ka o diiri igwa umu ha okwu, tupu ajo ihe agbaa tum, chiputa mmadu niile okpa ezi. Anaghi m ekwu na o nweghi ihe na-aga ofuma n'ala Igbo. Otutu ihe di, mmadu nwere ike isi na ha ga nke oma. Etu Dkt. Alex Ekwueme si were ihe gara na nhoputa Prezident, gosiri omume nwa amadi.

"Nдорондоро ochichi o gbughi nke m na-achi mmadu agwu" *all or nothing*, bu ihe a na-ahu n'obodo na-amaghi ihe, obodo aguu, obodo ndi amakekwu.

Ka anyi hapugodu udiri ndorondoro ochichi a, jikoo aka bulite ala Igbo, ka o na-egbukepu dika olaedo n'owuwa anyanwu.

© Chinua Achebe 1999.

EKELE

Otutu ihe m kwuru banyere oru T.J. Dennis n'Onitsha, si n'akwukwo ohuru John Goodchild dere no na mbiputa nke o kporo "Dennis and the Ibo Bible". A nam ekele ya maka enyemaka nkea.

** ** *

O bu Ndi otu nghazi Odenigbo na nduzi nke ichie P.A. Ezikeojiaku Ph.D tughariri edemede a na Igbo-izugbe.